

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий центр заочно-дистанційного навчання
Кафедра національної безпеки та політології

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему:
**«Урбанізація і демократизація в Україні у контексті політичної
модернізації»**

Виконала студентка VI курсу, групи ЗПл-61
спеціальності 052 Політологія
Освітньо-професійної програми «Політологія»
Сергієнко Лариса Василівна

Керівник – доктор політичних наук, професор
Мацієвський Юрій Володимирович

Рецензент – кандидат наук з державного
управління, старший викладач
Бондар Віталій Дмитрович

Острог, 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3-6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УРБАНІЗАЦІЇ ТА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ В УКРАЇНІ	7-32
1.1 Стан наукової розробки проблеми урбанізації та демократизації в контексті політичної модернізації.....	7-14
1.2. Поняття та критерії урбанізації.....	14-21
1.3 Урбанізаційні процеси в Україні.....	21-31
Висновки до 1 розділу.....	31-32
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ	33-49
2.1. Характеристика зовнішніх та внутрішніх чинників, що впливають на політичну модернізацію.....	33-41
2.2. Динаміка політичної модернізації в Україні.....	41-47
Висновки до 2 розділу.....	47-49
РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕС ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ УРБАНІЗАЦІЇ ТА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ	50-75
3.1 Зарубіжний досвід політичної модернізації шляхом урбанізації та демократизації.....	50-65
3.2 Аналіз показників урбанізації і демократизації в Україні	65-73
Висновки до 3 розділу.....	73-74
ВИСНОВКИ	75-79
СПИСОК ВИКОРСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	80-86

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному світі й в Україні відбуваються динамічні й, разом з тим, суперечливі модернізаційні процеси, які впливають на загальну картину розвитку людської цивілізації. Діставши глибоке теоретичне обґрунтування у другій половині XX ст., поняття «модернізація» дотепер залишається найбільш універсальним щодо характеристики різноманітних спонтанних та цілеспрямованих суспільно-політичних змін. Сучасна політична та філософсько-правова наука, накопичивши серйозний масив досліджень у галузі теорії політичної трансформації і модернізації та досягши певних успіхів в осмисленні окремих прикладних проблем політики, у розробленні фундаментальних і актуальних моментів політичної модернізації формулює низку невирішених принципових питань, виникнення яких є закономірним етапом розвитку практично будь-якої країни, що розвивається в напрямку демократичних цивілізаційних перетворень.

Сучасні модернізовані суспільства, запропонувавши характер і темпи самовдосконалення, стають орієнтиром для суспільств, які з різних історичних причин відстали у своєму розвитку від апробованих і перевірених часом зразків організації людського співжиття. Створені модернізованим світом суспільно-політичні параметри потребують від різних країн неоднакових зусиль для досягнення успіхів. Але незмінна конфронтація сторін, бажання ініціаторів модернізації активізувати внутрішні суспільно-політичні процеси суттєво впливають на основний зміст і варіативність модернізаційного розвитку. А це, своєю чергою, потребує не лише враховувати світовий досвід політичної трансформації, а й виробляти неповторні стратегії втілення модернізації для окремо взятих країн.

Великі міста є двигуном світової економіки, культурними, історичними, духовними, політичними та інноваційними центрами, де ставляться та вирішуються часто у режимі експерименту найгостріші глобальні проблеми сьогодення. Разом з тим великі міста відчувають значний тиск таких

факторів, як міграція, соціальна нерівність, забруднення навколишнього середовища та зміна клімату. В Європі частка міського населення вже перевищує 70 %, у середньому по світу цей показник складає приблизно 50 %, і, за оцінками експертів ООН, зросте до 60 % протягом наступних двадцяти років. У великих містах споживається приблизно 75 % усієї електроенергії, що виробляється у світі, та утворюється 80 % загальних викидів парникових газів.

За даними Світового банку на кінець 2018 року в Україні проживає близько 31 мільйону осіб в містах, що становить 69,25% від загальної частки населення. У 2050 в Україні частка населення, що проживатиме в містах становитиме 78,63%, в той час як світовий показник становитиме 68%. Однак, абсолютний показник кількості жителів вітчизняних міст зменшиться на близько 2 мільйони, що обумовлено загальною тенденцією зменшення населення в Україні.

На початку XXI ст. в Україні видозмінюються форми просторової організації урбанізованого розселення: відбувається еволюційний перехід від точкової (місто, селище міського типу) до ареальної урбанізації (міські агломерації, лінійні форми міського розселення, метрополії тощо), що супроводжуються структурними змінами міського середовища та суттєво впливають на регіональний розвиток шляхом поширення міського способу життя на сільську місцевість (урбанізація) та приміську зону (субурбанізація), формують центр-периферійні відносини та поглиблюють соціально-економічні диспропорції. Такі регіональні особливості розвитку міського населення та поселень потребують виваженої регіональної та міської політики, які б сприяли збереженню міської мережі та формування сильних опорних пунктів економічного розвитку, якими є міста з розвиненою та диверсифікованою економічною базою.

Необхідність вироблення нової парадигми соціально-історичного розвитку, здатної подолати песимізм попередніх концепцій щодо модернізації, репрезентованих роботами О. Шпенглера [63], А. Тойнбі [57],

П. Сорокіна [50], К. Ясперса [64] та ін. вчених. Політичну модернізацію досліджували західні політологи й соціологи С. Ліпсет, Г. Алмонд, Р. Уарт, Д. Ептер, Ф. Ріггз, Л. Біндер, С. Верба, Д. Коуелман, Л. Пай, Д. Лапаламбара, С. Хантінгтон, В. Цапф, Ш. Ейзенштадт, Д. Лернер, У. Мур, А. Етціоні, У. Ростоу, П. Бергер, З. Бауман, Ж.-Ф. Ліотар, Е. Гідденс та ін. Теоретичні питання вивчення політичних змін піднімає Ю. Мацієвський у ряді досліджень, що стосувалися різних етапів еволюції гібридного режиму в Україні [див. напр. 42, 43, 44, 45].

Необхідність включення проблематики урбанізації до порядку денного вітчизняних органів публічної влади наголошує О. Сергієнко та зазначає, що «укрупнення столичної агломерації може призвести до неминучого колапсу у всіх сферах» [55].

Метою магістерської роботи є визначення особливостей взаємозв'язку урбанізації та демократизації в Україні у контексті політичної модернізації.

Відповідно до мети у магістерській роботі поставлені такі *завдання*:

- дослідити теоретичні засади урбанізації та демократизації в Україні;
- визначити поняття урбанізації та дослідити урбанізаційні процеси в Україні;
- виокремити чинники, що впливають на політичну модернізацію;
- охарактеризувати зарубіжний досвід політичної модернізації шляхом урбанізації та демократизації
- запропонувати шляхи вдосконалення процесу політичної модернізації в Україні.

Предмет дослідження – вплив урбанізації на демократизацію в Україні.

Дані і методи дослідження. Методологічну основу дослідження склали загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання.

Метод класифікації та групування дав змогу дослідити роль урбанізації, як одного із найбільш важливих чинників демократизації та відповідно політичної модернізації.

За допомогою історично-правового методу досліджено розвиток

розвиток урбанізаційних процесів.

Завдяки методу системного аналізу проаналізовано зарубіжний досвід політичної модернізації шляхом урбанізації та демократизації, а також показники та дані Світового банку, ООН, Freedom house.

Магістерська робота виконувалася на матеріалах монографічних досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених, в яких досліджувався урбанізація та політична модернізація в цілому, та в Україні зокрема; актуальної інформації періодичних та інформаційних видань, ресурсів мережі Інтернет.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в роботі пропозиції і висновки можуть бути використані: у науково-дослідницьких цілях для подальших розробок систем вдосконалення процесу політичної модернізації в Україні. Було здійснено спробу комплексно розглянути урбанізацію та демократизацію в Україні саме у контексті політичної модернізації.

Структура кваліфікаційної роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи – 86 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УРБАНІЗАЦІЇ ТА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

1.1 Стан наукової розробки проблеми урбанізації та демократизації в контексті політичної модернізації

Протистояння двох суспільно-політичних систем і виникнення «третього світу» (в минулому колонії і напівколонії) поставили західне суспільствознавство перед необхідністю вироблення нової парадигми соціально-історичного розвитку, здатної подолати песимізм попередніх концепцій, репрезентованих О. Шпенглером [63], А. Тойнбі [57], П. Сорокіним [50], К. Ясперсом [64] та ін. вченими, що розкривали різні аспекти кризи західного світу. Вироблення такої парадигми і, відповідно, спроби визначення критеріїв політичного прогресу було здійснено в рамках порівняльної політології наприкінці 50-х років ХХ ст., що й започаткувало самостійний напрям аналізу політики — теорії політичної модернізації. Із синтезу різноманітних концептуальних підходів, висловлених задовго до введення в обіг самого поняття «модернізація», та принципово нових ідей, зумовлених політизацією міждисциплінарної теорії, поступово поставала теорія політичної модернізації в її сучасному розумінні.

Все це, зрештою, й спричинило утвердження поняття «політична модернізація», що являє собою «особливий специфічний напрям модернізації й водночас забезпечення процесу в цілому в сфері владних відносин». Широке розмаїття інтерпретацій політичної модернізації зумовлює неоднакові висновки й рекомендації, що мають різну соціально-політичну спрямованість і є нерівноцінними за своєю науковою значущістю. Серед найвідоміших учених — представників розглядуваної теорії — західні політологи й соціологи С. Ліпсет, Г. Алмонд, Р. Уарт, Д. Ептер, Ф. Ріггз, Л. Біндер, С. Верба, Д. Коуелман, Л. Пай, Д. Лапаламбара, С. Хантінгтон, В. Цаф, Ш. Ейзенштадт, Д. Лернер, У. Мур, А. Етціоні, У. Ростоу, П. Бергер, З.

Бауман, Ж.-Ф. Ліотар, Е. Гідденс та ін. Вирішальний вплив на самостійне формування категорії «політична модернізація» справили праці Д. Ептера «Політика модернізації» (1965 р.), Г. Алмонда і Д. Пауелла «Порівняльна політологія» [2], «Підхід з позицій концепції розвитку», Л. Пая «Аспекти політичного розвитку. Аналітичне дослідження», Ш. Ейзенштадта «Модернізація: протест і зміна» (всі 1966 р.), С. Хантінгтона «Політичний порядок в суспільствах, що змінюються» (1968 р.) [60].

Попри всю неоднозначність і розбіжність поглядів і підходів учених та їх послідовників, з висоти сьогодення є можливість подолати стереотипні уявлення про модернізацію як поєднання різнорідних соціально-історичних процесів, що характеризують індустріалізацію у країнах розвинутого капіталізму, або ж як сукупність процесів, що супроводжують політичні зміни у країнах «третього світу». Теорія модернізації пройшла кілька етапів розвитку, поступово набуваючи нових ознак і тенденцій:

- 50–60-ті роки XX ст.;
- 70–80-ті роки XX ст.;
- від початку 90-х років XX ст.

Однак можуть бути й інші варіанти періодизації. Так, на думку М. Глазунова, професор Московського університету В. Пугачов [26] виокремлює лише два етапи. Перший — з 50-х років і другий — з середини 60-х років XX ст..

Перший період — зародження і становлення теорії модернізації, вироблення на її основі конкретно-орієнтованих моделей соціально-економічного розвитку. Вони розроблялися в основному в напрямі універсалістської традиції західного лібералізму, спираючись на ідею однолінійного розвитку. Її суть у тому, що всі країни й народи, незважаючи на відставання одних і випереджаючий поступ інших, у своєму становленні проходять одні й ті ж етапи.

Безпосередньою передумовою розробки модернізаційних проектів було прагнення перенести на країни третього світу модель британської або

американської політичних систем, які вважались на той час вершиною і зразком політичного розвитку. Прикметно, що вже тоді представники модернізаційної теорії застосовували міждисциплінарний підхід, а отже, залучали до роботи економістів, соціологів, політологів, соціальних психологів, представників інших наук. Це дало можливість виробити низку оригінальних концепцій розвитку капіталізму з використанням різних епітетів: «саморуйнівний» (І. Шумпетер), «народний» (Т. Кервер, Е. Джонсон), «безкласовий» (М. Сальвадорі), «колективний» (Т. Минз), «регульований» (Т. Шульце-Геверниць, В. Зомбарт), «оригінальний» (Г. Гільфердінг) та ін. Проте домінуючими були ідеї економічного зростання, які, зокрема, знайшли глибоке обґрунтування у працях У. Ростоу («Стадія економічного росту. Некомуністичний маніфест», 1960 р.; «Політика і стадії зростання», 1971 р.) [17].

Автор стверджував, що перехід від традиційного суспільства до індустріального і далі базується на розвитку техніко-економічних умов накопичення капіталу. У вироблених концепціях традиційні (доіндустріальні) суспільства Азії, Африки й частково Латинської Америки розглядались як економічно відсталі, для яких достатньо створити механізми стійкого розвитку, а всі інші проблеми вирішуться самі собою.

Для практичного втілення такої моделі в життя пропонувалось вирівняти розвиток цих регіонів з розвиненими країнами. Механізми економічного зростання повинні були слугувати передумовою для впровадження політичних інститутів західного зразка. Що ж стосується культури, то вважалося, що її прозахідні цінності буде набуто автоматично. Поступова політизація цієї теорії зумовила інтерес до неї з боку представників офіційної влади різних країн, що значною мірою стимулювало нові глибокі дослідження (насамперед завдяки компаративістським студіям) і викликало сумніви щодо економічного зростання як єдиного критерію модернізаційного процесу.

Зокрема, соціологи і політологи звертали увагу на те, що

інституціоналізація не є механічним наслідком економічного зростання, а має самодостатнє значення. Значним кроком уперед на завершальній стадії першого етапу був технологічний детермінізм і відповідні підходи до модернізації, які враховували, наприклад, кількість споживання людиною енергії (У. Мур, Д. Медоуз та ін.) або співвідношення неживих і живих джерел енергії (М. Леві) [24]. Подібні підходи відкрили шлях до точних вимірів, перевірок і, найголовніше, до поширення і вдосконалення порівняльного аналізу модернізаційних процесів. На другому етапі розвитку теорії модернізації відбувалася переоцінка ідей першого етапу, а також аналіз прорахунків, виявлених суспільно-політичною практикою. Було доведено, що моделі економічного зростання і політичної інституціоналізації виявилися самі собою малоефективними й не спрацювали практично ніде в тому вигляді, як були задумані теоретиками. Ідея «прогресу» почала розглядатися як деструктивна або, в усякому разі, як така, що втратила ореол абсолютної істинності. З приводу цього Г. Померанц зауважує, що розвиток від простого до складного — це невідворотний процес, зупинити його неможливо, однак у ньому приховано багато зла [23].

Своєрідною реакцією на недооцінку останнього, на невміння його зрівноважити є так звані «провали модернізації» у вигляді спроб практичної реалізації різного роду утопій. У процесі критичного осмислення прорахунків першого етапу розвитку теорії модернізації було виявлено:

- недостатню ефективність структурно-функціонального аналізу, зокрема методів квантифікації, математичної обробки інформації, комп'ютерного моделювання та ін. для розкриття механізмів переходу від традиційного стану суспільства до сучасного;
- тимчасовий і анклавний характер ефекту від практичного впровадження різних моделей модернізації;
- незбалансованість економічних, соціально-політичних та культурних наслідків модернізації;
- неадекватність євроцентричного характеру модернізаційних теорій

цінностям азійської, африканської і латиноамериканської культур.

Названі характеристики, які в різних варіаціях з'являються з 70-х років у працях відомих теоретиків, спричинили визнання відносної незалежності економічного розвитку «від жорстко визначених форм ідеології й політичної організації західного типу» та необхідності збереження національних традицій, які «допомагають зняти загрозу соціальної дезорганізації» й забезпечити мирні шляхи політичного розвитку.

На третьому етапі розвитку теорії модернізації західні вчені зрозуміли необхідність враховувати поряд з економічними та індустріально-технологічними (людські і природні ресурси, нагромадження чи наявність капіталу, розвинені технології) і геополітичні, соціальні, культурні, психологічні та ін. чинники розвитку. Тобто теорії модернізації набувають чітко вираженого соціально-культурного характеру. Що ж стосується політичного контексту модернізації, то він передбачає переорієнтацію суспільних відносин через поширення інтегральних цінностей, таких як соціальна держава, гуманізм, правова держава, свобода особистості, права людини та ін.

Завдяки цьому вдавалося подолати євроцентризм, «вестернізацію» і визнати за самоцінні ісламську та індусько-буддистську «квазіцивілізації»; враховувати цивілізаційні культури окремих соціумів загалом. Вчені, навіть ті, які стояли біля витоків теорії модернізації, майже однотайно дійшли висновку про неможливість механічного перенесення західних моделей розвитку на інші регіони світу. Разом з тим модернізацію дедалі частіше почали розглядати «як процес глибоко суперечливий, що тяжіє до постійної кризи культури і загрожує катастрофою не тільки на перших кроках, а й на рівні «найпередовіших суспільств». Отже, поступово із засобу теоретичного забезпечення політики Заходу щодо країн, які звільнилися від колоніальної залежності, теорія модернізації трансформувалася в інструмент комплексного пояснення, продукування і прогнозування соціально-політичного розвитку [24].

Сучасна теорія розглядає модернізаційний процес у конкретному суспільстві як свідому установку держави на здійснення якісних перетворень не шляхом переймання досвіду передових країн, а через поєднання найпоширеніших політичних структур, інститутів, цінностей, що мають універсальний, всезагальний характер, з традиційною специфікою певних суспільств. Таким чином, теорія модернізації поступово еволюціонувала до складного й багатозначного комплексу ідей, концепцій, які охоплюють всі прояви суспільно-політичних модернізацій.

Із сучасних дослідників проблематика урбанізації піднімається у працях вітчизняних та зарубіжних вчених у межах різних галузей науки. У науковій праці О.Г. Бублика, який проаналізував наукові напрацювання зарубіжних дослідників у сфері урбанізації, наголошено на тому що «єдиним наріжним каменем досліджень у різних наукових галузях (архітектора, соціологія, культурологія, філософія, історія тощо) є постійне акцентування уваги авторів на гендерних, етнічних та расових проблемах урбанізації» [55].

Міждисциплінарні підходи щодо вирішення урбанізаційної проблематики та її наслідків, на сьогодні, також актуалізуються.

Питання урбанізаційних процесів є предметом дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних вчених ще з початку XIX ст. Напрацювання дослідників свідчать про варіативність підходів та наукових напрямів вивчення урбанізаційної проблематики. Така варіативність свідчить про складність урбанізаційних процесів, що в свою чергу, обумовлює завдання перед органами публічної влади щодо формування комплексного механізму публічного управління процесами урбанізації, особливо в умовах необхідності досягнення сталого розвитку України в цілому та її окремих територій зокрема.

Урбанізація є однією із найважливіших глобальних тенденцій сьогодення, наслідки якої в тій чи іншій мірі прослідковуються у різних сферах суспільного життя та у всіх країнах світу. Урбанізація як об'єкт наукового пізнання, зважаючи на особливості процесів, які відбуваються та

характер їх наслідків, окреслює предметні межі дослідження даного феномену з позицій архітектури (Роберт Мозес, Роберт Грац, історії (Ян де Фріс, Льюїс Мамфорд, економіки (Чечілія Тасолі, Гордон Макграхан, Андрій Буряченко), екології (Анатолій Поздняков, Алексєєв Андрій, Осіпов Віктор, географії (Пол Л. Нокс, Дж. Вернон Хендерсон, Олександр Топчієв), соціології (В. Вахштайн, Роберт Е.Парк, Джейн Джейкобс) тощо [40].

Значення та роль урбанізації в системі публічного управління та адміністрування обумовлені сукупністю глобальних проблем та викликів, які в першу чергу, концентруються у містах. Натомість, міста є осередками економічної діяльності, що здатні забезпечити економічне зростання держави та економічний добробут суспільства. З одного боку, урбанізації породжує нові та загострює існуючі проблеми суспільного розвитку, а з іншого боку – дозволяє їх вирішити або мінімізувати їх наслідки. Баланс між цими критичними межами досягається шляхом провадження виваженої та ефективної публічної політики, що формується та реалізується на основі своєчасного моніторингу стану, прогнозуванні можливих варіантів розвитку, а також використанні інноваційних інструментів [7].

Зазначене вище свідчить поясненням існуючому обсягу визначення понять та трактування категорій у сфері урбанізації, а також відсутністю єдиних підходів серед вітчизняних, зарубіжних дослідників та міжнародних організацій. Урбанізаційна проблематика знаходиться у фокусі діяльності міжнародних організацій, тому доцільним є вивчення сутності поняття урбанізація, що наведено у офіційних документах таких міжнародних організацій як:

- Світовий банк (The World Bank) – одна з найбільших у світі міжнародних організацій, що надає допомогу з метою розвитку країн;
- ООН (UN-HABITAT) – Програма ООН зі сприяння сталому розвитку населених пунктів;
- ООН (UNFPA) – провідна агенція ООН, яка зосереджує свою роботу у сфері гендерної рівності, репродуктивного здоров'я та розбудови

потенціалу молоді;

- ООН Департамент з економічних і соціальних питань;
- Всесвітня організація охорони здоров'я;
- Міжнародна організація з міграції [17].

1.2. Поняття та критерії урбанізації

Урбанізація – процес концентрації населення в точках географічного простору, переважно в міських районах, що також визначає збільшення чисельності міського населення та його частки в населенні даної території, завдяки соціально-культурним, демографічним та економічним факторам. Урбанізація також означає просторовий розвиток міст і зміну способу життя на міський [3].

Урбанізація відбувається на кількох рівнях [21]:

- демографічний – показує зміни чисельності міського населення та кількісного розвитку міст
- економічний – показує зміни в життєдіяльності сільськогосподарського населення та процес створення несільськогосподарських робочих місць у сільській місцевості.
- соціальна популяризація міського способу життя,
- просторово-архітектурний – зростання міських територій і створення нових міст і набуття міських рис іншими одиницями поселення, а також зміна просторових форм,
- технічний.

За рівнем урбанізації країни можна розділити на три групи:

- з низьким рівнем урбанізації – до 40%
- середній (40-60%)
- високий, вище 60%.

На початку 19 століття 2,4% населення світу проживало в містах, при цьому в Англії та Нідерландах, що швидко урбанізуються, частка міст

становила близько 30%, у Бельгії, Шотландії та Японії близько 15-20%, а в США – 10%. % [10]. До середини нинішнього століття кількість міських жителів понад 20 тис. зросла на 132 %, а в першій половині 20 ст. — на 240 %. Основним фактором, що вплинув на урбанізацію, була індустріалізація [22]. У XIX столітті цей процес відбувався переважно в Європі та Північній Америці. Після Другої світової війни вона почала відбуватися і в країнах третього світу, а в розвинених капіталістичних країнах, у свою чергу, почалися процеси деурбанізації та контрурбанізації .

На початку 21 століття найбільш урбанізованими районами світу є:

- Європа, особливо її західна частина,
- Південна Америка (Венесуела, Уругвай, Аргентина),
- Північна Америка (США, Канада),
- Австралія
- Східна Азія (Японія, Південна Корея, Тайвань)
- Північна Африка та Близький Схід.

Найменш урбанізовані країни в Африці, особливо в Східній (Руанда, Бурунді) і Південній Азії (Бутан).

За прогнозами, до 2025 року населення країн, що розвиваються, досягне 4 мільярдів, а 63% населення світу становитимуть міські жителі [25].

Урбанізація тісно пов'язана з багатьма політичними процесами у державі (а часто й власне появою цього інституту). Наприклад Р. Адамс вважає наявність міст неодмінною ознакою держави. Біля витоків вітчизняної теорії урбанізації, що склалася у 1960-х роках, стояли: Ю. А. Левада, Л. Б. Коган, А. С. Ахієзер та О. М. Яницький. Вже останніми роками Грінін і Коротаєв вказують на тісний взаємозв'язок між урбанізацією та еволюцією державності [35].

Так, перша фаза урбанізації спостерігалася у IV – поч. III тис. до н. е. і була пов'язана із становленням ранніх держав. Поява першої розвиненої держави (у середині II тис. до нашої ери у Стародавньому Єгипті) справило помітне впливом геть динаміку урбанізації: в XIII в. до нашої ери чисельність

міського населення світу вперше перевищила 1 млн. чол.[2] Урбанізаційний вибух XIX-XX ст. і мегаурбанізація у сфері політичного розвитку співвідносяться з поширенням зрілої державності [2]. У XVII-XVIII століттях найшвидше зростало міське населення Англії та Пруссії, де городяни становили близько 25 % від населення [46].

До 1851 Великобританія стала першим у світі урбанізованим суспільством. До 1861 року 38,2 % населення Великобританії проживало у містах із населенням понад 20 тисяч осіб. За іншими даними, якщо до середини XIX століття міське та сільське населення було приблизно рівним за чисельністю, то до початку XX століття в містах проживало 80 % населення Великобританії [2]. Приплив сільського населення міста випереджає потреба у робочій силі, що часто призводить до зростання безробіття, загострення соціально-економічних проблем. У той самий час, урбанізація, завдяки швидкому зниженню народжуваності в індустріальному суспільстві, сприяє згладжуванню негативних наслідків демографічного вибуху у країнах, що розвиваються [4].

Станом на 2014 р. більше половини населення Землі проживає в містах – 3,9 млрд осіб, кількість городян продовжує зростати.

Безпрецедентна швидкість розвитку технологій у цифрову епоху надзвичайно прискорила соціотехнологічні трансформації, наслідком чого стало різке звуження горизонтів планування. Одним із сегментів соціального життя, що зазнає радикальної трансформації, стає місто.

Три вектори проблем урбаністичної трансформації у цифрову епоху:

1. Трансформація міського середовища.

Торгівля, яка слугувала центром тяжіння і, як наслідок, створення міст, практично одноразово перетворюється на віртуальний простір. Можливі урбаністичні наслідки: зміна стереотипів поведінки городянина, перетворення міської інфраструктури [32].

2. Вихід із міст

Вікові тренди показують безперервну коагуляцію людства.

Притягнення міст обумовлюється можливостями, що надаються до реалізації. Однак технології інфокомунікацій дають таку можливість поза прив'язкою до єдиного топосу. Накладені на це запити нової людини цифрового суспільства на екологію, у тому числі й візуальну, раптом відкривають зворотний тренд, а саме вихід із міст [32]. Процес, зворотний до урбанізації, називається руралізацією. Лише 3% світового населення мешкало в містах у 1800 році і вже 47% - до кінця XX століття.

3. Проблеми планування розвитку міста

Якісний стрибок швидкості розвитку і, як наслідок, багаторазові соціотехнологічні трансформації за час одного людського життя вкрай ускладнюють планування розвитку міської інфраструктури не тільки в довгостроковій, але вже в середньостроковій і навіть найближчій перспективі.

Передумови урбанізації – розвиток торгівлі, ремесла, науки та зростання у містах промисловості, розвиток їх культурних та політичних функцій, механізація сільського господарства, безробіття у сільській місцевості. Урбанізації характерні приплив у міста сільського населення і зростаючий маятниковий рух населення із сільського оточення та найближчих малих міст у великі міста (на роботу, за культурно-побутовими потребами та ін.).

Процес урбанізації йде за рахунок:

- перетворення сільських населених пунктів у міські;
- формування широких заміських зон;
- міграції із сільської місцевості (провінції) до міської.

Явище трансформації природних ландшафтів у штучні, під впливом забудови, позначають поняттям «урбанізація природи». Процес співеволюції штучних та природних факторів розвитку називають геоурбанізацією, його вивчає геоурбаністика.

Хибна урбанізація (англ. «shanty town» – «трущобне місто» – різновид урбанізації, при якій бурхливе зростання чисельності міського населення не

супроводжується пропорційним зростанням міських функцій, здатних забезпечити адекватний рівень включення нових городян до міського культурно-економічного середовища [20]) виникло в другій половині ХХ століття в ході бурхливого зростання міської маси населення в країнах Латинської Америки, Азії та Африки при досить слабкому зростанні їх економіки та недостатній кількості робочих місць у містах. І за рахунок демографічного вибуху в вже існуючому міському середовищі.

Часто явне аграрне перенаселення внаслідок розростання латифундій «виштовхує» населення із сільських районів у міста, де воно поповнює ряди маргіналів, при цьому зростання населення в містах значно випереджає попит на робочу силу. У результаті величезні маси квазігородян не беруть участь ні в сучасному споживанні, ні в сучасному виробництві. Не одержуючи державної підтримки, справжні міста обростають поясами злиднів і нетрів [20] у яких процвітають неформальні, і навіть кримінальні види зайнятості. Останні виникають також за відсутності генплану міського розвитку, поганої транспортної мережі та інших несприятливих умовах [30]. Вищеназвані диспропорції в урбанізаційних процесах країн, що розвиваються, не означають, що справжня урбанізація в них не відбувається зовсім, а лише підкреслює їх культурні та економічні особливості. У свою чергу, в розвинених країнах помітна гіперурбанізація, за якої зони розвитку міських поселень перевантажують природний ландшафт і порушують екологічну рівновагу, хоча загалом умови проживання відносно комфортні для самих городян.

Дослідження географічних аспектів урбанізації починається з вивчення взаєморозташування зон з різним рівнем урбанізації, що характеризується певними показниками. Проблеми у вимірі рівня урбанізації обумовлені як тим, що у поняття урбанізації вкладається дуже різний зміст, а й складністю висловлювання у статистичних показника таких істотних її особливостей, як, наприклад, підвищення ролі міст життя суспільства, поширення міського життя тощо.

Ймовірно, з цього в літературі майже не зустрічалися інші показники, що характеризують рівень урбанізації, крім частки міського населення.

Урбанізація – це складний процес, отже і показник, що характеризує його, має бути складним. У цьому узагальненому показнику повинні відбиватися такі важливі характеристики рівня урбанізації, як рівень розвитку великих міст, а як і співвідношення міст різних розмірів, поширення міського життя і т.д. [8]. Таким показником є урбанізованість.

Термін урбанізація означає процес, у той час як урбанізованість – показник рівня досягнутого в ході цього процесу, тобто можна сказати, що урбанізація – це процес, а урбанізованість – результат. Високі темпи урбанізації звичайні за низької урбанізованості. З іншого боку, при високій урбанізованості (тобто достатньому насиченні країни містами) урбанізація зазвичай уповільнюється або зовсім зупиняється.

Нині виділяють два показники урбанізованості (за О. А. Констанатиновим та Ф. М. Лістенгуртом – дослідниками географії міст).

В. М. Козаков писав, що «першим та основним показником урбанізованості служить відсоток міського населення» [33]. Іншим суттєвим показником урбанізованості він вважає «розподіл чисельності міського населення між міськими поселеннями різної людності»: чим у великих містах зосереджується населення, тим сильніший їхній вплив на весь перебіг господарського та культурно-політичного життя країни. Уявлення того, що урбанізованість слід вимірювати як частку городян у всьому населенні, а й частку городян, що живуть у великих містах (від усього чи тільки від міського населення). У науковій літературі з географії населення загальне.

М.О Лендел називає частку городян «першим показником» рівня досягнутого в ході урбанізації, а частку ж мешканців у великих містах (мають по 100 тис. жителів і більше) – «другим показником» [40].

Урбанізація – завжди зрушення від відносно низької урбанізованості до вищої. В якості ще однієї ознаки урбанізації нерідко розглядають формування

систем міського розселення таких територіальних угруповань міст, у яких вони ніби втрачають автономність свого існування і виступають уже як елементи взаємопов'язаного цілого. Проте, за значенням ознаки системності місто неспроможне розглядатися у механізмах урбанізаційних процесів як самостійне.

Передумовою появи систем міст є достатня насиченість країни чи регіону містами, серед яких мають бути й великі; при цьому складанні систем міст відбувається тим легше, природніше, що більше вони зближені між собою і чим розвиток інфраструктура забезпечує зв'язок між ними. Таким чином сама «системність» мережі міст залежить від перших двох – основних показників урбанізованості та разом з ними від загальної розвиненості міського способу життя, що так само обумовлюється насамперед саме цими показниками. Серед ознак урбанізованості іноді виділяють і частку території, яку займають міські землі. Розгляд ознак урбанізованості в географічній літературі необхідний спроб знайти якийсь всеосяжний, інтегральний визначник її рівня. Але такі спроби поки що не забезпечують повного та глибокого уявлення про дійсний перебіг урбанізації та її результат.

Навіть найбільш «формальні» за своєю суттю ознаки – частка городян у всьому населенні та частка мешканців великих міст, тобто те, що ми називали «першим» і «другим» показниками урбанізованості, лише з більшою умовністю можна поєднати в інтегральний показник [12]. При визначенні характеру урбанізації країни чи району використовуються поняття: урбаністична структура та територіально-урбаністична структура [14].

За Г. М. Лаппо – урбаністична структура – це співвідношення (за кількістю жителів) міських поселень різної величини [8]. А за Ю.Л. Пивоваровим урбаністична структура – це співвідношення міських поселень різної величини (людності) у їхньому числі, сумарної чисельності населення [14]. Таким чином, два цих вчених географів-урбаністів дають це визначення практично однаково, Ю. Л. Пивоваров лише пов'язує його із загальною чисельністю населення. Під територіально-урбаністичною

структурою Г. М. Лаппо має на увазі – співвідношення та взаєморозташування територій з різним ступенем урбанізованості, з різними ними напрямками та темпами урбанізації [8]. Ю. Л. Пивоваров під територіально-урбаністичною структурою – розуміє співвідношення і взаємне розташування територій, яким властиво: розвиток урбанізації вшир (розвиток нових осередків) або вглиб (ускладнення форм та систем розселення); виразність та малюнок мережі опорних міських центрів; ступінь зрілості міських агломерацій; просторова диференціація регіональних муніципальних систем [14]. У цих термінах Ю. Л. Пивоваров дає більш розгорнуте поняття, але водночас і громіздке. Г. М. Лаппо визначення стисле, компактне, у Пивоварова все як би розкладено по поличках і ясно, що це визначення означає і про що воно говорить.

1.3 Урбанізаційні процеси в Україні

Урбанізаційні процеси в світі є динамічними та індивідуальними для кожної країни. З 1950 років в Україні почалися стрімкі урбанізаційні процеси, які часто є неконтрольованими та вимагають постійного моніторингу сучасного стану, тенденцій та наслідків урбанізації. Адже зміни, обумовлені розвитком урбанізаційних процесів обумовлюють як позитивні, так і негативні наслідки. У свою чергу, моніторинг та ідентифікація наслідків урбанізаційних процесів є необхідною умовою прийняття ефективних публічно-управлінських рішень та формування і реалізації державної політики у забезпеченні інтересів громадян [9].

За даними Світового банку на кінець 2018 року в Україні проживає близько 31 мільйону осіб в містах, що становить 69,25% від загальної частки населення. У 2050 в Україні частка населення, що проживатиме в містах становитиме 78,63%, в той час як світовий показник становитиме 68%. Однак, абсолютний показник кількості жителів вітчизняних міст зменшиться на близько 2 мільйони, що обумовлено загальною тенденцією зменшення

населення в Україні [55].

Більшість міст в Україні мають населення менше, ніж 20 тис. осіб, в свою чергу, значна частка міських жителів мешкають у містах, чисельність яких менше 300 тис. осіб. Тобто це означає, що ледь частка міських жителів, а саме 60% сконцентрована лише в деяких містах України.

Така тенденція буде зберігатися і надалі, на такі міста припадатиме майже половина приросту міського населення. Факт того, що велика роль буде покладатися саме на такі міста, є як позитивним, так і негативним.

Позитивна тенденція прослідковуватиметься у тому, що невеликі міста є більш гнучкими для проведення політики щодо розвитку території, використання потенціалу, залучення інвесторів до розбудови та розвитку міста. Також позитивним є розширення процесів децентралізації, що дозволяє містам самостійно розпоряджатися наявними ресурсами, концентруватися на реальних проблемах та потребах жителів задля поліпшення соціально-економічного, екологічного та гуманітарного простору, розбудови та розвитку міста.

Негативна характеристика наслідків урбанізації в Україні зосереджується навколо можливостей жителів, зазвичай обмежених урбанізованою територією своєчасно та у належному обсязі здійснювати задоволення потреб, адже в таких містах частіше зустрічаються проблеми доступності житла, транспорту, забезпечення жителів водопровідною водою, видалення відходів, розвитку належної інфраструктури, у тому числі в забезпечення дотримання прав і свобод людини. Зазначене обумовлює необхідність ідентифікації окреслених проблем як органами державної влади, так і органами місцевої влади та самоврядування в контексті вироблення публічної політики та прийняття публічно-управлінських рішень, що відповідатимуть реальним потребам жителів та забезпечуватимуть сталий розвиток в умовах урбанізації [28].

Однією з ключових тенденцій урбанізаційних процесів в Україні є укрупнення міст, що спричиняє розростання міських агломерацій. На кінець

2018 року частка жителів, що проживають в міських агломераціях з населенням більше, ніж 1 мільйон, становить 12,01%. Найяскравішим прикладом міської агломерації в Україні є місто Київ, з населенням близько 3 мільйонів [20].

Необхідність включення проблематики урбанізації до порядку денного вітчизняних органів публічної влади наголошує О. Сергієнко [55] та зазначає, що «укрупнення столичної агломерації може призвести до

неминучого колапсу у всіх сферах. Адже за оцінкою розробників Генплану-2025 в 6 найбільших містах навколо Києва житловий фонд зросте в 2,6 рази. Якщо не сконцентрувати увагу на інтенсивному розвитку інфраструктури, а темпи росту житлового фонду збережуться, то за 7-8 років спостерігатимемо катастрофічний розрив між самостійною інженерною, комунальною, транспортною, освітньою та іншими системами та потребами населення».

Відмінності між країнами та /або окремими територіями, обумовлені як базовими факторами (земля, клімат, природні ресурси тощо), так і набутими факторами (інфраструктура, рівень освіти населення, рівень економічного розвитку тощо), прямо чи опосередковано впливають на характер та тенденції урбанізаційних процесів у таких країнах та / або окремих територіях. Адже, незважаючи на загальносвітові масштаби урбанізації, а також стрімкі темпи глобалізації, урбанізаційні процеси мають ряд особливостей, у першу чергу, викликаних рівнем розвитку країни та / або території [37].

Населення в Україні буде з роками зменшуватися і в 2050 році, за прогнозами ООН [55], досягне відмітки у 36,41 мільйони осіб. Також Україна не відповідає критерію «зміна частки населення за межею бідності». В той час, як в світі даний показник за останні роки зменшився на 1,2%, в Україні даний показник зріс на 0,1% [55]. Позитивна тенденція в Україні зберігається за показником «зміна рівня забрудненості міського повітря». У світі даний показник за останні роки зростає і дана тенденція зберігатиметься і надалі. За

оцінкою ООН, до 2050 року усі країни світу пройдуть крізь урбанізаційні процеси, Україна – не виключення, хоча темпи є нижчими за аналогічні європейські.

Дана ситуація дає можливість спрогнозувати ті чи інші зміни в українських реаліях, використати та/або адаптувати позитивний досвід країн щодо публічного управління урбанізаційними процесами та їх наслідками, адже очікується, а у сучасних агломераціях прослідковується, що саме міста – це двигуни економічного зростання, концентрації та залучення кваліфікованих людських ресурсів, інвестицій, розвитку інновацій та зростання національної економіки. З огляду на зазначене вище, можна зробити висновки що основними тенденціями урбанізаційних процесів в Україні є: зростання частки міського населення попри зменшення загальної чисельності населення в Україні; концентрація більшості міських жителів в містах з населенням до 300 тис. осіб; укрупнення міст, що спричиняє розростання міських агломерацій.

Процес урбанізації як у світовому масштабі, так і вітчизняних межах є незворотним. Стрімкі глобалізаційні процеси економічної, політичної та культурної інтеграції визначають подальший розвиток нашої планети, у тому числі підсилюють незворотність та швидкість урбанізації. Урбанізаційні процеси, особливо в сучасних умовах глобалізації, торкаються усіх сфер та галузей суспільного життя, змінюють взаємозв'язки між людьми та визначає тенденції розвитку людства. Зазначене формує завдання перед урядами країн, системами публічного управління та адміністрування щодо забезпечення належного рівня економічного добробуту, екологічної рівноваги, соціального балансу тощо в сучасних умовах урбанізації.

Об'єктивні процеси суспільного розвитку вимагають їх наукового пізнання, обумовлюють розвиток науки та формують відповідні напрями наукових розвідок. Урбанізація не є новим об'єктом наукового пізнання, адже наукові дослідження цього феномену здійснювалися у відповідь на розвиток урбанізаційних процесів у світі та окремих країнах.

Сучасні урбанізаційні процеси в Україні характеризуються новими просторовими особливостями, які відображаються у зміні ролі та функцій міських поселень, впливають на життєдіяльність людини у містах та поза ними. На початку ХХІ ст. в Україні видозмінюються форми просторової організації урбанізованого розселення: відбувається еволюційний перехід від точкової (місто, селище міського типу) до ареальної урбанізації (міські агломерації, лінійні форми міського розселення, метрополії тощо), що супроводжуються структурними змінами міського середовища та суттєво впливають на регіональний розвиток шляхом поширення міського способу життя на сільську місцевість (урбанізація) та приміську зону (субурбанізація), формують центр-периферійні відносини та поглиблюють соціально-економічні диспропорції [18].

Важливість формування в Україні самодостатніх регіонів на основі обґрунтованої просторової організації економіки визначає темпи, ефективність розвитку міст та мобільності населення, оптимізацію транспортних та міграційних потоків. Трансформація функцій міст впродовж останніх десятиліть незалежності змінила і характер їх впливу на регіональний розвиток [38].

Оцінювання та прогнозування перебігу урбанізаційних процесів у регіонах України є важливими завданнями підвищення ефективності просторового планування, особливо у контексті децентралізації та реформи місцевого самоврядування. Зумовлені децентралізацією нові функції, повноваження, можливості, бар'єри соціально-економічного розвитку міст – центрів об'єднаних територіальних громад (ОТГ) слід розглядати комплексно із низкою інших державних реформ (соціальною, медичною, освітньою, житловою, земельною тощо). Україна належить до високоурбанізованих держав світу, рівень урбанізації становить 69% (станом на 2016 р., без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя), однак її рівень значно диференційований за регіонами, що зумовлено історичними, геополітичними, соціально-економічними, глобалізаційними чинниками [23].

Стрімкий ріст урбанізованих поселень розпочався в Україні з 1990 р., а зниженням темпів приросту міського населення, особливо у малих містах та селищах міського типу, відбувалося на фоні скорочення сільського населення, яке згодом мігрувало до міст, а також зменшення відтоку населення з сільської місцевості до міст внаслідок активної трудової міграції за кордон. Чисельність сільського населення в Україні продовжує постійно зменшуватись, як і кількість сіл (станом на 1 січня 2017 р. їх налічується 28 377, у 1900 р. – 28 804). До вищенаведених чинників урбанізації у 2014 р. долучилися військово-політичні події, загострення економічної ситуації та стрімка (галопуюча) депопуляція населення. За таким умов динаміка урбанізаційних процесів дещо сповільнилася та набула нестабільних ознак. Серед регіонів України найбільша кількість міст зосереджена у Донецькій (52), Львівській (44), Луганській (37), Київській (27) областях. При цьому частка міських поселень вказаних областей у загальній кількості міст України становить: у Донецькій області – 11,3%; Львівській – 9,6%; Луганській – 8,1%; Київській – 5,9%. Найменша кількість міст знаходиться у Херсонській (9), Волинській, Закарпатській, Рівненській, Чернівецькій областях (по 11 у кожній) [20].

Найбільш урбанізованою частиною України є Схід та окремі центральні області, так звані «райони першої промислової урбанізації», а найменш урбанізованими – аграрно-індустріальні Західні та Південні області. На тлі зростаючої динаміки рівня загальної урбанізації в Україні, відчутно проявляється скорочення кількості міського населення у найбільших містах України, окрім м. Києва, зокрема прискорена депопуляція в м. Дніпро, яке втратило статус міста-мільйонника.

Незначна позитивна динаміка урбанізаційних процесів в Україні є наслідком не лише зростання абсолютної чисельності мешканців існуючих міст, а переведенням до категорії міст низки населених пунктів з інших категорій. Міська система України станом на 1 січня 2017 р. представлена 460 містами, 885 селищами міського типу. Міста за чисельністю населення

поділяються на три міста-мільйонники (понад 1 млн осіб: Київ, Харків, Одеса), п'ять дуже великих міст (500-1000 тис. осіб), 20 великих міст (100-500 тис. осіб), 44 середніх (50-100 тис. осіб), 388 малих міст (до 50 тис. осіб). Найбільша частка міського населення України (близько 33%) проживає в малих містах, близько 27 % – у великих містах, і лише 16% – припадає на міста-мільйонники.

Внаслідок окупації АР Крим та окремих районів Донецької та Луганської областей в Україні з 45 економічних центрів залишилось 28. Середні та малі міста за умови ефективної фінансової децентралізації зможуть активізувати економічний розвиток регіонів шляхом комплексного підходу до розбудови інфраструктури – транспортної, телекомунікаційної, освітньої, наукової, підприємницької та інвестиційної, створення сприятливого середовища для проживання населення.

Високі значення коефіцієнту інтенсивності урбанізації (від 0 до 5,18) окремих областей Західної України пояснюються демографічним резервом населення з сільської території, ці ж ознаки притаманні Київській області, яка постійно забезпечується міграційним припливом населення до міста Києва та міст області. Вище середнього значення по Україні (-0,44) мають 9 з 24 областей (Чернівецька, Волинська, Київська, Івано-Франківська, Львівська, Закарпатська, Хмельницька, Одеська, Вінницька).

Зростання інтенсивності урбанізаційних процесів у даних регіонах можна пояснити більш пізньою історичною стадією урбанізації, ніж у старопромислових та високоурбанізованих областях. Тому, нарощування частки міського населення відбувається швидшими темпами, щоб перейти до наступної стадії урбанізації (за Дж.Джіббсом).

Для інших регіонів України характерні від'ємні (нижче середньоукраїнського) показники коефіцієнту інтенсивності урбанізації, що пояснюється вищим рівнем урбанізації протягом останніх десятиліть (так звані регіони ранньої індустріальної урбанізації), скороченням темпів приросту міського населення, скороченням чисельності населення загалом,

вичерпаністю демографічних резервів сільського населення та скороченням міграційних потоків (пов'язаних з виїздом трудових мігрантів за кордон, переселення населення із зон військового конфлікту у населені пункти інших областей: до Київської, Дніпропетровської, Одеської, Харківської.

Такі регіональні особливості розвитку міського населення та поселень потребують виваженої регіональної та міської політики, які б сприяли збереженню міської мережі та формування сильних опорних пунктів економічного розвитку, якими є міста з розвиненою та диверсифікованою економічною базою.

Сучасний етап урбанізації в Україні характеризується розвитком субурбанізаційних зон та інтенсифікацією агломераційних процесів з необхідністю посилення міжмуніципального співробітництва для вирішення складних завдань просторового планування та управління. У Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року сфокусовано увагу на міських агломераціях, як можливих «точка економічного зростання», а також обґрунтовано необхідність поширення позитивного впливу великих міст на навколишні території, хоча законодавчої позиції щодо тлумачення поняття «міська агломерація» та форм управління нею досі не розроблено, що спричиняє правові та містобудівні колізії [55].

Вагомою проблемою, яка виникла при здійсненні децентралізації та стосується формування ОТГ, центрами яких можуть бути міста, залишається утворення повноцінних місько-сільських територіальних громад у географічній близькості до міст обласного значення (до яких належать великі, середні міста). Так, у Методиці формування спроможних територіальних громад, затвердженій постановою уряду від 8 квітня 2015 р. №214, констатується: «Формування спроможних територіальних громад здійснюється у такій послідовності: визначення потенційними адміністративними центрами міст обласного значення та населених пунктів, що мають статус районних центрів, та зон їх доступності».

На практиці ж міста обласного значення виключено з процесу

об'єднання через позицію Центральної виборчої комісії (ЦВК), яка вважає, що для утворення ОТГ навколо міста обласного значення перед цим мають бути змінені межі району, який оточує дане місто. Безперечно навколо міста є межі сільрад, і міська територіальна громада межує безпосередньо з сільськими територіальними громадами. За умов збереження такої норми формування «точок зростання» та підвищення впливу міст на навколишні сільські території, як визначено у ДСРР, є утрудненим завданням. Правову колізію було вирішено 9 лютого 2017 р. прийняттям Верховною Радою України у другому читанні та в цілому проекту Закону України №4772 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо добровільного приєднання територіальних громад)», підписаний 17 березня 2017 р. Президентом України [55].

Це стимулювало формування нових ОТГ, усуненню протиріч з ЦВК. Однак через скасування поправки до даного законопроекту не врегульовано питання розвитку обласних центрів та міст обласного значення. Проблему формування ОТГ на території суміжних районів покликаний вирішити Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей добровільного об'єднання територіальних громад, розташованих на територіях суміжних районів» 5 (прийнятий ВР України 14.03.2017р., підписаний Президентом України 13.04.2017 р.).

Законом передбачається, якщо до складу об'єднаної територіальної громади увійшло село, розташоване на території суміжного району, розширенню підлягають кордони району, на території якого знаходиться адміністративний центр створеної об'єднаної територіальної громади. Але якщо центр громади – місто республіканського або обласного значення, зміни меж районів не відбудеться. Натомість, ЦВК Постановою № 71 від 7 квітня 2017 р. «Про відсутність правових підстав для призначення Центральною виборчою комісією перших виборів депутатів Щастинської міської ради об'єднаної територіальної громади та Щастинського міського голови (Луганська область) і оголошення виборчого процесу відповідних місцевих

виборів» унеможливилює процеси децентралізації та ефективного розвитку міст обласного значення на окупованих територіях України.

Сподіваємось, що після підписання Закону Президентом України ЦВК більше не матиме юридичних підстав не призначати вибори у разі входження територіальної громади, розташованої на території суміжного району, до складу ОТГ, адміністративний центр якої знаходиться в межах іншого району та у разі добровільного об'єднання територіальної громади міста обласного значення із територіальними громадами інших сіл, селищ, міст без внесення змін до меж відповідних районів. Однак остаточно питання щодо міст обласного значення та формування навколо них територіальних громад покликане вирішити прийняття законопроекту «Про внесення змін до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» щодо добровільного приєднання територіальних громад сіл, селищ до територіальних громад міст обласного значення» (№6466), зареєстрований 18 травня 2017 року у Верховній Раді України. Проект Закону спрямований на розблокування процесу укрупнення територіальних громад навколо міст обласного значення [55].

Завданнями проекту Закону є прирівнювання територіальних громад міст обласного значення до ОТГ для застосування ними процедури добровільного приєднання. Прийняття зазначеного законопроекту Верховною Радою України 22 червня 2017 р. дозволить значно активізувати процес добровільного приєднання до територіальних громад міст обласного значення інших територіальних громад, що значно розблокує процеси децентралізації у регіонах та сприятиме місцевому розвитку. Особливо це стосується столичного регіону, у якому процес децентралізації зазнає суттєвих перешкод. Характерними рисами сучасного процесу урбанізації є зосередження більшості міського населення у великих містах.

Щорічний притік населення до столиці та регіональних центрів призводить до надмірної концентрації населення в них, подорожчання вартості житла та ускладнення соціальної й екологічної ситуації, що

спричиняє явище субурбанізації (формування компактних котеджних поселень міських мешканців на приміській території). Зростання частки столичного населення та населення регіональних центрів ускладнюється зростанням соціальних протиріч, поляризує якість життя населення великих міст та прилеглих територій. Крім того, підвищення ролі та значення регіональних центрів у розвитку регіонів є своєрідною відповіддю системи розселення на процеси глобалізації. Подальший соціально-економічний розвиток міст-обласних центрів, міст обласного значення та інших міст потребує узгодженої реалізації секторальної політики з просторовим та стратегічним плануванням. Окрему позицію серед цієї сукупності міст повинні займати міські агломерації [36].

Висновки до розділу 1

Сучасна теорія розглядає модернізаційний процес у конкретному суспільстві як свідому установку держави на здійснення якісних перетворень не шляхом переймання досвіду передових країн, а через поєднання найпоширеніших політичних структур, інститутів, цінностей, що мають універсальний, всезагальний характер, з традиційною специфікою певних суспільств. Таким чином, теорія модернізації поступово еволюціонувала до складного й багатозначного комплексу ідей, концепцій, які охоплюють всі прояви суспільно-політичних модернізацій.

Урбанізація – процес концентрації населення в точках географічного простору, переважно в міських районах, що також визначає збільшення чисельності міського населення та його частки в населенні даної території, завдяки соціально-культурним, демографічним та економічним факторам. Урбанізація також означає просторовий розвиток міст і зміну способу життя на міський. Передумови урбанізації – розвиток торгівлі, ремесла, науки та зростання у містах промисловості, розвиток їх культурних та політичних функцій, механізація сільського господарства, безробіття у сільській місцевості. Урбанізації характерні приплив у міста сільського населення і

зростаючий маятниковий рух населення із сільського оточення та найближчих малих міст у великі міста (на роботу, за культурно-побутовими потребами тощо).

З 1950 років в Україні почалися стрімкі урбанізаційні процеси, які часто є неконтрольованими та вимагають постійного моніторингу сучасного стану, тенденцій та наслідків урбанізації. Адже зміни, обумовлені розвитком урбанізаційних процесів обумовлюють як позитивні, так і негативні наслідки. У свою чергу, моніторинг та ідентифікація наслідків урбанізаційних процесів є необхідною умовою прийняття ефективних публічно-управлінських рішень та формування і реалізації державної політики у забезпеченні інтересів громадян. Процес урбанізації як у світовому масштабі, так і вітчизняних межах є незворотним. Стрімкі глобалізаційні процеси економічної, політичної та культурної інтеграції визначають подальший розвиток нашої планети, у тому числі підсилюють незворотність та швидкість урбанізації. Урбанізаційні процеси, особливо в сучасних умовах глобалізації, торкаються усіх сфер та галузей суспільного життя, змінюють взаємозв'язки між людьми та визначає тенденції розвитку людства.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

2.1. Характеристика зовнішніх та внутрішніх чинників, що впливають на політичну модернізацію

Модернізаційні процеси займали одне з найважливіших місць у тому дослідному інструментарії, який використовувався західними соціологами та політологами у XX столітті. Модернізація у західній політологічній та соціологічній думці стала комплексною категорією, яка використовувалася для аналізу процесів суспільного розвитку та що мають місце соціальних та політичних змін. Саме поняття «модернізація» у концепції займає центральне місце у понятійному апараті. З іншого боку, описуючи процеси, які протікали в рамках різних соціальних інститутів, видно різні зміни, які можуть бути визначені як модернізація, модернізаційні процеси. Зокрема, значна увага приділялась соціальним змінам. Тобто, зміна способу організації суспільства.

Конкретизуючи таке визначення, відомо, що навіть один винахід, викликає зміни в економіці, розподіл соціальних винагород та моделей соціальної взаємодії серед народів. Нині соціальні інститути набувають нових форм, та його зв'язок один з одним змінюється швидше, ніж будь-коли раніше. Шістдесят років тому антропологам, які були зайняті пошуком общин, які мали лише незначні контакти із сучасним промисловим світом, легко вдавалося їх виявити, подорожуючи Африкою, Латинською Америкою та південним узбережжям Тихого океану. У наші дні лише дуже небагато суспільств не відчули хоча б деякого впливу індустріалізації. Удосконалення знарядь праці, сучасні методи управління сільським господарством та вестернізація політичного устрою в цілому сприяли зміні традиційних структур у колишніх примітивних суспільствах [59].

Процес модернізації, процес соціальних змін, включає себе цілу низку процесів, серед яких – зміна складу населення, зміна способів поведінки, зміна соціальної структури та зміна культурних моделей. Поєднання всіх цих факторів вважається за можливе визначити як модернізацію тобто, що існують постійні зміни в економіці, політиці, освіті, у сфері традицій та релігійного життя суспільства [25].

Розвиваючи цю дефініцію, існує думка, що під модернізацією в залежно від ситуації можна розуміти і складну сукупність змін, які відбуваються майже у кожному аспекті суспільства під час його індустріалізації. У країні цей процес має особливості залежно від історичного минулого, а модернізація передбачає перехід від простих, традиційних методів виробництва до використання наукових знань та сучасної технології, від дрібних ферм до комерційного сільського господарства, від експлуатації ручної праці людей та тяглової сили тварин до застосування машин, і навіть масову міграцію населення із сільських селищ і сіл у міста.

Так, модернізація характеризується чотирма процесами. По-перше, для модернізації характерний перехід від простих традиційних методів виробництва до застосування наукових знань та технологій.

По-друге, модернізація протікає не лише у міських промислових центрах, а й у сільській периферії: у сільському господарстві вирощування на невеликих ділянках землі всього необхідного для власного споживання, змінюється створенням комерційних сільськогосподарських підприємств у широкому масштабі. Це передбачає оплату за врожай готівкою, купівлю несільськогосподарської продукції на ринку та часто використання праці найманих сільськогосподарських робочих [59].

По-третє, у промисловості відбувається заміна використання сили тварин і людей машинами, що рухаються мотором, замість плугів, запряжених биками, - трактори, керовані найманими працівниками.

І остання складова модернізації, полягає у поступовій урбанізації, внаслідок якої лідерство в економічному та господарському житті від

аграрного округу переходить до міста. Процес модернізації неможливий без наявності того чи іншого співтовариства культури. Адже саме культура організує людське життя.

У житті людей, культура значною мірою здійснює ту ж функцію, що у житті тварин, виконує генетично запрограмовану поведінку. У такій ситуації саме культура сприяє формуванню не лише різних цінностей, що зазнають змін, а й інститутів, які більшою мірою, ніж цінності та ідентичності піддаються модернізації. Культура у цій модернізації має й інший вимір. Вона може бути фактором, який сприяє модернізації [47].

Відомо, що культура є продуктом розвитку ідентичності, тобто вона цемент будівлі для життя. І не тільки тому, що вона передається від однієї людини іншій у процесі соціалізації та контактів з іншими культурами, але також і тому, що формує у людей почуття приналежності до певної групи. Вочевидь, члени однієї культурної групи більшою мірою відчують взаєморозуміння, довіряють та співчують один одному, ніж стороннім. Їхні спільні почуття відображені в сленгу та жаргоні, в улюблених стравах, моді. Та інших аспектах культури. З іншого боку, ідентичність та культура є груповими поняттями, тобто групова ідентичність значно стійкіша, ніж можна припустити. Якщо ми зустрічаємо людину і дізнаємося, що вона є членом релігійної групи, наприклад, євреїв-християн, або етнічної групи, наприклад, американців грецького походження, ми зазвичай припускаємо, що група має на неї вплив і вважаємо, що її вчинки відбуваються під тиском інших членів групи. Наприклад, якщо американець грецького походження голосує за грека як кандидата на посаду мера, нам здається, що група чинила на нього певний тиск. Ідентичність є дуже складним та багаторівневим поняттям. Релігія є одним з елементів, які утворюють та формують ідентичність [25].

Серед дослідницької спільноти суперечки щодо релігії, її ролі, її сучасності, модерновості та архаїчності, не вщухали практично ніколи. Адже існує думка, що релігія не така проста, як здається на перший погляд. Роль

релігії практично неможливо оцінити та визначити однозначно, тобто релігія – це сила, що сприяє соціальним змінам. Релігійна запопадливість може радикально змінити суспільство. Про це свідчать події в Ірані – мусульмани-шиїти під керівництвом аятоли Хомейні, повалили уряд шаха Ірану та зробили спробу організувати повсякденне життя іранців згідно з правилами мусульманського віровчення.

У такій ситуації релігійний фактор, представлений такими явищами, які є у свідомості більшості населення, є надбанням історії або проявами відсталого архаїчного культури, зокрема, мова йде про релігійний фундаменталізм, що може бути важливим стимулом для модернізації. Ідентичність розвивається та формується в рамках співтовариства. Саме конкретна спільнота, а не уявна ідентичність та політична культура, тобто лояльність, піддається впливу модернізаційних процесів. Так, процес прилучення до культури та ідентичності протікає в рамках соціалізації. Сам процес соціалізації, чинником якого є модернізація, неможлива, бо соціалізація є виключно потужною силою. Адже, прагнення конформізму швидше правило, ніж виняток [33].

Це пояснюється двома причинами: обмеженими біологічними можливостями людини та обмеженнями, зумовленими культурою. Неважко зрозуміти, що ми маємо на увазі, говорячи про обмежені біологічні можливості: людина не здатна літати, не маючи крил і його не можна цьому навчити. Оскільки будь-яка культура обирає лише певні зразки поведінки з безлічі можливих, вона теж обмежує соціалізацію, лише частково використовуючи біологічні можливості людини. Соціалізація відіграє роль, яка значною мірою подібна до тих функцій, які дослідницька спільнота схильна приписувати самої модернізації. Іншими словами, і соціалізація, і модернізація можуть в залежності від ситуації відповідати на кризу процесом постійного зростання, неухильного поступального розвитку [25].

Тому модернізація може перетворитися на захисний механізм спільноти, спрямований проти зовнішніх викликів та подразників. Тобто, не

слід перебільшувати та переоцінювати цей промодернізаційний чи антимодернізаційний імпульс, характерний для будь-якої культури. Саме тому, зважаючи на важливість впливу культури на поведінку людей, ми не повинні разом з тим перебільшувати її можливості.

Здатність культури керувати людською поведінкою обмежена з багатьох причин. Насамперед, небезмежні біологічні можливості організму людини. Простих смертних не можна навчити перестрибувати через високі будинки, навіть якщо суспільство високо цінує такі подвиги. Так само існує межа знань, які може засвоїти людський мозок. Деякі дослідники, звані соціобіологами, вважають, такі складні моделі поведінки, як войовничість і великодушність, успадковуються генетично. Тобто, модернізаційний потенціал змін небезмежний, а обмежений просторово, темпорально і, ймовірно, територіально. Аналізуючи культурний фактор у процесі модернізаційних змін, потрібно звернути увагу на те, що культури різних людських груп і угруповань мають протилежні ознаки. Так, навіть швидке зіткнення з двома чи кількома культурами переконує, що різницям між ними немає числа [33].

Ми та Вони їздимо по різних сторонах дороги, Вони розмовляють іншою мовою. У нас різні думки про те, яка поведінка шалена, а яка нормальна, у нас різні поняття про чесне життя. Значно важче визначити загальні риси, властиві всім культурам, тобто культурні універсалії. З іншого боку, кожній культурі характерний комплекс універсальних ідей, які формують образ ідентичності тієї чи іншої спільноти, але і є інструментарієм, який використовується як реакція на зовнішні та внутрішні виклики. Іноді ця реакція може виявлятися у модернізації.

Як приклад, подібні модернізаційні зміни видно у американській культурі в ХХ ст. Адже саме вона є з характерним динамізмом, та історично приречена на те, щоб бути успішним модернізаційним проектом, тобто американське суспільство завжди відрізнялося динамізмом. З цим пов'язаний постійний страх американців, що соціальні зміни зруйнують

загальноприйняті цінності. Багато людей попереджають, що прогрес, достаток і соціальна напруженість впливають на американську культуру [41].

Таким чином, на етапі промислового суспільства, політична та економічна модернізація стають не конкуруючими, а процесами, що паралельно розвиваються. Індустріалізація – один із елементів великого всесвітнього модернізаційного проекту, тобто урбанізація глибоко вплинула на розвиток промисловості. У передових промислових країнах зросло населення міст, оскільки на фабриках було зайнято велику кількість робітників. Зі зростанням чисельності городян, посилюється потреба у розширенні сфери торгівлі та послуг, це є три британські міста – Манчестер, Лідс та Бірмінгем, які являють собою класичні приклади поселень, та розвиток яких зумовлено зростанням промисловості. Населення Манчестера, головного центру з виробництва бавовняних тканин, зросло на 22 відсотки з 1801 по 1811 р., на 40 відсотків з 1811 по 1821 р. та на 47 відсотків з 1821 по 1831 р. на той час воно становило майже 228 тис. осіб [52].

Індустріалізація у модернізаційному контексті стала механізмом ефективного використання ресурсів, які були недоступні для невеликих локальних спільнот, що мешкали в умовах домінування традиційної культури. Індустріалізація стала тим процесом, який поступово вивів селян за межі спочатку свого села, потім округи, місцевості та країни у великий світ, де вже не було місця для таких ізольованих розкиданих локальних спільнот. Крім цього, процес модернізації на цьому етапі поєднується з процесом урбанізації. Адже свого часу поява міст, як і поява держави стало своєрідним модернізаційним проривом, тобто одним з найважливіших етапів історії розвитку спільнот пов'язані з виникненням міст.

Перші міста виникли приблизно п'ять чи шість тисяч років тому в долинах річок Тигра та Євфрату в Месопотамії, сучасному Іраку. Це були незалежні міста-держави, на чолі яких стояв цар, який вважався головним священиком. Інші найдавніші міста сформувалися в Єгипті вздовж берегів Нілу, в долині річки Інд, де знаходиться сучасний Пакистан та в долині річки

Хуанхе в Китаї. Виникнення міст слід інтерпретувати як прояв модернізаційних процесів у тому контексті, що місто стало одним із елементів дихотомії, тобто аграрна периферія. Відносини між цими двома полюсами соціальної організації ніколи не були ідеальними, але сам факт їхнього одночасного співіснування призвів до того, що між ними почалася історична конкуренція, внаслідок якої міська культура поступово підкорила сільську, зруйнувавши та витіснивши її архаїчні інститути та традиції.

Ось наприклад, римські міста були центрами культури та торгівлі, у яких споруджувалися величні громадські будівлі та вдосконалені системи водопостачання та каналізації. А після знищення Римської Імперії кількість європейських міст зменшилася і скоротилася чисельність їхнього населення. Це сталося внаслідок воєн, епідемій чуми та пожеж. Лише у X ст. ці міста почали відроджуватися, але їхній розвиток був нерівномірним, часто його стримували голод та епідемії [52].

Отож, урбанізація, будучи важливим модернізаційним процесом та стимулом для модернізації, породжує процес секуляризації. Поряд з урбанізацією, секуляризація йде пліч-о-пліч з політичною та культурною модернізацією. Сама секуляризація у ряді випадків може бути модернізацією, про що свідчать її найважливіші характеристики, тобто розвиток науки, розвиток держави, розвиток капіталізму, компроміси зі спірних питань релігії, втрата спільності. Найважливіша серед цих характеристик – розвиток капіталізму. Саме в рамках розвитку сучасної економіки відбулася зміна ставлення більшості жителів Заходу до релігії – насамперед до релігійних свят. Ніщо не підкреслює настільки очевидно глибину модернізації, як ставлення до Різдва та Великодня не як до свят, а як до неробочих днів [17].

Демократизація політичної системи та її інституційної складової – це складний, багатоаспектний, безперервний процес, що має глобальний масштаб, а тому перебуває в центрі уваги політичних наук. Це зумовлює виникнення низки суперечностей щодо її сутності, закономірностей, особливостей у світовому та національному вимірі, а також потребує

узагальнення теоретичних і прикладних аспектів проблематики в умовах мінливого політичного середовища [18].

Актуальним є питання про можливості та механізми стимулювання процесів демократизації шляхом інституційного дизайну, оптимізації функціонування політичних інститутів, пошуку передумов становлення та функціонування демократії. Новітнім предметом осмислення процесів демократизації інституційної системи справедливо вважаються трансформації політичних інститутів у пострадянських державах, що забезпечили значний фактичний матеріал для аналізу специфіки політичного транзиту в межах четвертої хвилі демократизації [15].

Ці процеси засвідчили нелінійність демократичних переходів, сприяли переосмисленню класичних закономірностей, транзитології та уявлення про необхідні для демократизації чинники об'єктивного соціально-економічного характеру, продемонстрували ймовірність тривалого переходу, наявність суперечливих паралельних процесів у структурі демократизації, що зумовлюють явище гібридного політичного режиму, подвійної інституціоналізації або редемократизації. Відтак, посилюється роль наукових розробок щодо механізмів комплексного реформування, прискорення консолідації демократії загалом, а не лише конкретної галузі [47].

Сьогодні існують вагомі підстави для вивчення особливостей вітчизняного досвіду формування передумов демократизації шляхом зіставлення ідеальних і реальних умов соціокультурного середовища в контексті пошуку інструментів подолання інституційної невизначеності та виходу з пастки гібридності. В українському суспільстві відбувається постійне коливання між демократичним та авторитарним характером політичної системи, не спостерігається стійкого й незворотного формування як чинників демократичного транзиту, так і передумов авторитаризму [49]. Як наслідок, періодично відбувається поглиблення інституційної ентропії, посилення антагонізму формальних і неформальних інститутів, загострення соціальних суперечностей [58].

2.2. Динаміка політичної модернізації в Україні

Перехід від тоталітаризму до демократії визначив необхідність кардинальної трансформації всіх сфер суспільства, насамперед, політичної системи. Це обумовлено тим, що саме політична система є «становим хребтом» держави, визначає темпи і зміст перетворення усіх інших систем українського суспільства. Власне й сам початок незалежності безпосередньо пов'язаний з невдалою спробою модернізувати тоталітарну радянську політичну систему, розвал якої й спричинив розпад могутнього, на перший погляд, Радянського Союзу. На думку В. Горбатенко, Україна в своєму розвитку пройшла три етапи модернізації: ранньомодернізаційний, імпульсивно-еклектичний, що тривав з середини XVII до початку XX ст.; псевдомодернізаційний, тоталітарно-бюрократичний, хронологічні межі якого збігаються з часом існування СРСР (від початку 20-х до кінця 80-х років XX ст.); сучасномодернізаційний, транзитно-кризовий, збігається в часі з існуванням України як самостійної держави (від 90-х років XX ст.). Кожен з цих етапів мав певні особливості. Проте практично завжди на перший план виходить питання про політичного суб'єкта модернізації. Варто зауважити, що з самого початку сучасних політичних змін (приблизно з 1989 р., коли ці зміни були усвідомлені і проголошені на рівні громадської думки) їх мета не була чітко визначена [56].

Був окреслений лише один елемент кардинальних політичних змін – суверенітет, незалежність України. При цьому і суверенітет, і незалежність країни трактувалися в основному в політичному плані – вихід з СРСР і розбудова суверенної європейської держави. Ця часткова політична мета досить швидко була досягнута. Цьому сприяли зовнішньополітичний (розпад СРСР) і внутрішньополітичний (розвал влади комуністів усередині країни і популярність гасел національного відродження) чинники [1]. Але за цим кроком потрібні були інші: обрання парламенту незалежної України, формування принципово нового уряду, кардинальна зміна принципів

місцевого самоврядування тощо. Цього зроблено не було. Курс був узятий на поступову трансформацію. Фактично мета політичних змін – розбудова незалежної держави – була проголошена без визначення конкретних рубежів, етапів.

Проте відсутність політичної консолідації політичного еліти, боротьба за посади, ігнорування інтересів широких народних мас, використання політичних сил інших держав для внутрішньополітичної боротьби зумовило поступове втрачання соціальної бази політичних реформ, виникнення і поглиблення розколу інтересів влади і народу. Головна проблема полягає в тому, що Україна зараз обтяжена комплексом спадку минувшини у поєднанні з кризою сьогодення [56]. З точки зору С. Кульчицького, реформатори початку 1990-х у Росії та Україні зробили ставку на сліпий автоматизм об'єктивних економічних законів [28]. Ніхто з них не відчував небезпеки появи нової тоталітарної мутації суспільно-економічного ладу – комунізму з „капіталістичним обличчям”. Крім того, Україна одночасно проголосила два політичних і економічних курси: на реформістську трансформацію і на стабільність. Виникло явне протиріччя, оскільки швидка модернізація зі стабільним розвитком важко узгоджується. Істотним недоліком модернізаційного процесу є нерозробленість ідеології реформування суспільства.

Невирішеність принципових питань докорінних перетворень зводить нанівець всі наміри реформаторів. Спроби розроблення концептуальних засад суспільного реформування були, однак їхній науковий рівень був доволі сумнівним. М. Михальченко вказує на ще одну істотну причину: підрип не лише «соціалістичної», але й традиційної моралі у суспільстві. Розмиті поняття добра і зла, правди і брехні, злочинності і порядності, демократії і порядку. Влада не звертає увагу на критику опозиції, відсутній діалог еліти з масами, фактично не ведеться боротьба з злочинністю, у суспільстві запанував культ наживи будь-яким засобами [56]. Стан та рівень розвитку українського суспільства сприяють усвідомленню необхідності засвоєння

стандартів західної політичної культури, як-от приватна власність, демократія, правова держава, особиста свобода. Однак вказані цінності не були засвоєні сучасним українським суспільством у ході соціалізації, що призвело до виправдання в суспільній свідомості ерзацу західних соціальних стандартів, а у суспільній практиці популяризації далеко не кращих рис західного способу життя: індивідуалізму, цинізму, фетишизації грошей та прибутку, егоїзму, надмірної стандартизації суспільної поведінки тощо. Фінансова неспроможність будь-якого з існуючих владних угруповань самотужки реалізувати хоча б один модернізаційний проект національного масштабу також обмежує модернізаційний потенціал сучасної еліти.

Істотний вплив на модернізаційний процес має високий ступінь „приватизації” інститутів держави різними кланово-корпоративними структурами. Інтереси держави значною мірою ототожнюються з інтересами конкретних комерційних структур, а «приватизоване» державне чиновництво виступає лобістами цих інтересів. Вагомим чинником оновлення України є те, що воно припало на епоху глобалізації. У цих умовах успішна модернізація дає шанс «вписатися» у світовий політичний, економічний та інформаційний простір, не бути виштовхнутим за його межі і стати зайвим елементом у світовому масштабі.

Правлячий клас України ще недостатньо усвідомив цей факт, як і те, що модернізація за готовими західними зразками спрямована передовсім на цілі західного світу і аж ніяк не на цілі загальнолюдського процвітання та благоденства, створення «колоніальних демократій», за яких масам населення надається сурогат демократії у вигляді розпусти, послабленого контролю з боку влади, доступні розваги, залишеність самим собі, система цінностей, яка позбавляє людей від зусиль на собою і моральних обмежень [29].

В той же час, українська модель модернізації – це не класична модель 80- 90 х років, а швидше неомодерністська модель, характерними рисами якої є: модернізація розглядається як комплексний проект, який формується на досвіді Заходу, Сходу і постсоціалістичних країн; ця модель не акцентує

увагу на «унікальності України», на ізоляціонізми, а орієнтується на участі в модернізації країни зовнішніх інвесторів зі Сходу та Заходу; українська модель модернізації є спробою модернізації за ініціативою «верхів», які діють на блоковій, а не однопартійній основі; в цій моделі відчувається технократизм, однолінійність проекту, слабка врахування інтересів регіонів; відсутність політико-культурного забезпечення проекту модернізації, щоб підготувати населення до позитивів і негативів модернізації в політико-правовій і етнокультурній сферах [62]. Можна говорити про необхідність розв'язання багатьох проблем політичної модернізації, проте варто зупинитися лише на основних, які на даному етапі суттєво впливають на характер політичного реформування [19].

Однією з найважливіших проблем політичної модернізації є досягнення відносно стійкої рівноваги і політичної стабільності в суспільстві. У контексті цієї проблеми важливим є такі умови її вирішення:

1) збалансування державного управління й системи місцевого самоврядування з урахуванням здатності української ментальності витворювати різноманітні індивідуальні й громадські форми раціонального господарювання та потяг до утворення різноманітних місцевих форм самореалізації населення на локально-суспільному та особистісному рівнях;

2) виявлення протиріч у загальнодержавних, галузевих, регіональних, колективних та особистих інтересах і визначення способів їх узгодження для досягнення консенсусу та прийняття ефективних управлінських рішень;

3) вирішення проблем адміністративно-територіального поділу країн як засобу погодження централізаторської політики українських структур (Крим, Закарпаття, Галичина, Донецьк);

4) врахування нового, що приносять кризові стани у світі та в Україні [5].

Другою важливою проблемою у процесі політичної модернізації є подолання деструктивної поведінки еліти, здійснення адміністративної реформи. У сучасній Україні партійний елітарний патерналізм динамічно

«збагатився» нормами олігархічного правління, що дозволило відкрито використовувати владу в інтересах окремих кланів, груп впливу. Здійснюється напівкримінальне і кримінальне зрощення політичної, економічної, фінансової і правоохоронної еліт, що обслуговують інтереси одна одної, створюючи могутні об'єднання.

Масштабне розкрадання державного і колективного майна, хабарництво, протекціонізм стали нормою функціонування владних структур. Тому політична еліта дискредитує себе, дискредитує цілі і завдання демократичного розвитку й об'єктивно стає гальмом такого розвитку. Подальше збереження розриву між елітою і масами є не тільки неприпустимим, а й соціально небезпечним й, відповідно, потребує здійснення адміністративної реформи [56].

Третьою проблемою є пошук оптимальних способів переходу від традиційного суспільства до раціонального, пом'якшення зіткнень традиційних цінностей до демократичної політичної культури з новими модернізованими інститутами.

Тут слід уважно поставитися до формування політичного режиму і створення системи соціального управління, зорієнтованих на витворення стилю соціально-політичного життя відповідно до внутрішніх потреб українського суспільства та суспільно-політичних викликів епохального розвитку [51].

Вищезазначене передбачає:

1) цілеспрямоване подолання ситуації загальної невідповідності до суспільно-державного реформування всієї системи управління та залежності від тиску ззовні, а також розумне запозичення загальноцивілізаційного досвіду і врахування досвіду модернізації близьких до України за окремими аспектами розвитку держав (Польща, Росія, Чехія, країни Балтії);

2) неприпустимість механічного перенесення на національний ґрунт зарубіжних інститутів без урахування національно-психологічних особливостей народу і характерних рис сучасної політичної ситуації;

3) обмеження впливу на державотворчий процес вузькопартійних інтересів, побіжних обставин, ейфорії неконтрольованої свободи як гаранта проти відновлення тоталітаризму;

4) зміну ступеня й характеру інституціоналізації суспільства завдяки розвитку замість формалізованих офіційних державно-політичних інститутів асоціативно-громадського життя в різноманітних спонтанних формах, народжених самою логікою життя суспільства (форми самореалізації населення) тощо.

Четвертою проблемою політичної модернізації сучасної України є налагодження системи постійного зворотного зв'язку й діалогу між представниками владних структур і населенням, збільшення числа індивідів, які мають не лише право, а й реальну можливість бути почутими під час прийняття та реалізації публічних політичних рішень [59].

До головних умов вирішення цієї проблеми слід віднести:

1) подолання найбільш поширеної в політиці кризи – кризи легітимності через створення механізмів суспільної саморегуляції на місцевому рівні, справедливий розподіл ресурсів влади та управління, створення державно-правових інститутів, норм і процедур, які в сукупності й становлять основи правової держави та демократичного політичного режиму;

2) подолання політико-економічними засобами дистанції між соціальними етапами, стимулювання соціальної мобільності й домінування політичних угруповань (партій, громадських об'єднань, груп тиску) замість всевладдя бюрократії;

3) розширення на всіх рівнях суспільної організації механізмів політичної соціалізації, що передбачають включення індивіда в суспільство через оснащення його закріпленим у культурі досвідом попередніх поколінь і надбанням загальнолюдських знань та цінностей, розвиток системи політичного рекрутування (відбору персоналу, який перебере на себе провідні ролі в політиці) на рівні «нижніх поверхів» політичної системи суспільства.

П'ятою проблемою політичної модернізації сучасної України є

всебічний розвиток молоді як основного носія майбутнього. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. у світі відбувається процес міжгенераційної зміни ціннісних орієнтацій. Певною мірою цей процес стосується і України. На авансцену вітчизняної історії останнім часом виходять нові покоління молоді, становлення яких відбувається в умовах політичної свободи та вільної конкуренції. Саме вони у процесі формування постсучасності виступають носіями нового комплексу переконань [59].

Враховуючи потенційні можливості української молоді до активного політичного протесту, оновлена влада повинна надавати більше уваги проблемам залучення молоді до структур громадянського суспільства, розвитку і вдосконалення функціонального поля її діяльності, сприяння інтеграції молодих людей у внутрішні та світові політичні структури і процеси. З метою забезпечення гуманістичного характеру майбутнього українського суспільства особливу увагу представникам владних структур, громадськості, політичним лідерам слід приділити проблемі бездуховності в молодіжному середовищі. Від того, наскільки вдасться розв'язати цю проблему в умовах сьогодення, залежатимуть якість і суспільно-політичний характер людського співіснування в майбутньому.

Висновки до розділу 2

Процес модернізації, процес соціальних змін, включає себе цілу низку процесів, серед яких – зміна складу населення, зміна способів поведінки, зміна соціальної структури та зміна культурних моделей. Поєднання всіх цих факторів вважається за можливе визначити як модернізацію тобто, що існують постійні зміни в економіці, політиці, освіті, у сфері традицій та релігійного життя суспільства.

Індустріалізація – один із елементів великого всесвітнього модернізаційного проекту, тобто урбанізація глибоко вплинула на розвиток промисловості. У передових промислових країнах зросло населення міст,

оскільки на фабриках було зайнято велику кількість робітників. Зі зростанням чисельності городян, посилюється потреба у розширенні сфери торгівлі та послуг. Індустріалізація у модернізаційному контексті стала механізмом ефективного використання ресурсів, які були недоступні для невеликих локальних спільнот, що мешкали в умовах домінування традиційної культури.

Урбанізація, будучи важливим модернізаційним процесом та стимулом для модернізації, породжує процес секуляризації. Поряд з урбанізацією, секуляризація йде пліч-о-пліч з політичною та культурною модернізацією. Сама секуляризація у ряді випадків може бути модернізацією, про що свідчать її найважливіші характеристики, тобто розвиток науки, розвиток держави, розвиток капіталізму, компроміси зі спірних питань релігії, втрата спільності.

Україна в своєму розвитку пройшла три етапи модернізації: ранньо-модернізаційний, імпульсивно-еклектичний, що тривав з середини XVII до початку XX ст.; псевдомодернізаційний, тоталітарно-бюрократичний, хронологічні межі якого збігаються з часом існування СРСР (від початку 20-х до кінця 80-х років XX ст.); сучасномодернізаційний, транзитно-кризовий, збігається в часі з існуванням України як самостійної держави (від 90-х років XX ст.) [54].

Українська модель модернізації – це не класична модель 80- 90 х років, а швидше неомодерністська модель, характерними рисами якої є: модернізація розглядається як комплексний проект, який формується на досвіді Заходу, Сходу і постсоціалістичних країн; ця модель не акцентує увагу на «унікальності України», на ізоляціонізми, а орієнтується на участі в модернізації країни зовнішніх інвесторів зі Сходу та Заходу; українська модель модернізації є спробою модернізації за ініціативою «верхів», які діють на блоковій, а не однопартійній основі; в цій моделі відчувається технократизм, однолінійність проекту, слабка врахування інтересів регіонів; відсутність політико-культурного забезпечення проекту модернізації, щоб

підготувати населення до позитивів і негативів модернізації в політико-правовій і етнокультурній сферах. Можна говорити про необхідність розв'язання багатьох проблем політичної модернізації, проте варто зупинитися лише на основних, які на даному етапі суттєво впливають на характер політичного реформування.

РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕС ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ УРБАНІЗАЦІЇ ТА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

3.1 Зарубіжний досвід політичної модернізації шляхом урбанізації та демократизації

12 жовтня 1999 року світ вітав народження шести мільярдного мешканця, людство вступило у новий урбаністичний вік. 2000 року городяни становили 41 відсоток населення світу, а до 2005 року, вперше за всю історію розвитку людства, у містах проживатиме половина населення. Розрахунки експертів ООН та Світового Банку показують, що до 2050 року понад 80 відсотків людства стане міським, і якщо більшість жителів планети будуть городянами, то значення урбанізації зростає надзвичайно. Таким чином урбанізація та супутні їй явища стає найважливішими чинниками розвитку суспільства. У ХХІ столітті міські зони займуть лідируючу позицію, причому збільшиться як кількість міст, а й їх розміри [27].

Спостерігається наступна динаміка зростання «міст-мільйонерів»: 1900 року їх було 11, 1990 року — 105, а до 2015 року їхня кількість зросла до 248. Мегаполіси з населенням 10 і більше мільйонів мешканців розрослися до небачених розмірів. Згідно зі статистичними даними, наведеними в Доповіді про перспективи розвитку урбанізації у світовому масштабі, опублікованому ООН у 1998 році, очікувалося, що до 2012 року населення Токіо досягне 28 мільйонів осіб, населення Бомбея (Індія) та Лагоса (Нігерія) – відповідно 26 та 24 мільйони. , а населення Мехіко та Сан-Паулу, двох найбільших міст Латинської Америки, наблизиться до 20 мільйонної позначки.

У ході дискусій щодо проблем урбанізації з'ясовується, що слід розглядати не лише самі міста, а й цілий комплекс пов'язаних із ними проблем. Поряд із соціально небезпечними міськими зонами, існують і благополучні у соціальному відношенні міста. Але в цілому, враховуючи цілу

низку факторів, таких як стрімке зростання міського населення, високий рівень насильства та злочинності, сильне забруднення навколишнього середовища, недостатньо обґрунтована політика децентралізації, а також політичне беззаконня, міста слід віднести до потенційно вибухонебезпечних зон. Дослідження міських зон, що проводяться в різних куточках світу, вказують на часте відсутність у міської влади державного мислення, що є основною та єдиною причиною їхньої нездатності задовольняти нагальні потреби зростаючого міського населення [41].

Уряди міст, наділені відповідними законними повноваженнями, повинні прагнути зробити свої міста привабливішими для мешканців. Міська влада має інтенсивно залучати городян у процес прийняття життєво важливих для них рішень. Особливо продуктивними є політичні механізми, які дозволяють городянам брати активну участь у розподілі ресурсів, у плануванні міського життя, і при цьому чуйно реагують на всі вимоги мешканців міста. Тільки налагоджений механізм управління здатний вловити будь-яке відхилення від стабільного курсу розвитку. На початку 2000 року два видатних канадських урбаніста – Маріо Поліз (Mario Polese) (Квебецький університет, Монреаль) і Річард Стрен (Richard Stren) (Торонтський університет) – опублікували фундаментальне дослідження, озаглавлене «Соціальна стійкість міст» (Social Sustainability). Поліз і Стрен стверджували, що основним стимулом розвитку міст у всьому світі є, за їхнім висловом, «соціальна стійкість», або цитую: «політика та інститути, які забезпечують інтеграцію різних груп і культур відповідно до принципів розуму і справедливості» [41].

Проблема забезпечення соціальної стійкості є актуальною для будь-якого міста світу, оскільки, незважаючи на індивідуальні особливості, світ загалом стає все більш урбаністичним. Автори стверджують, що у великих містах неминучі прояви расових, етнічних, лінгвістичних та релігійних конфліктів, що там виявляються соціально-класові відмінності, і що добробут городян далеко неоднаковий. Поліз і Стрен переконані в тому, що природа конфлікту в різних містах та країнах є суто індивідуальною. Спільним є те,

що життя у міських умовах виявляється більш привабливим. Як зазначають Поліз і Стрен: «Багато вчених-супільнознавців зазначали, що в міру розвитку міст і прогресуючої неоднорідності регіональних міських систем, у містах зростає соціальна нерівність, посилюються культурні конфлікти та політична роздробленість, причому в останні десять років всі проблеми особливо загострилися. Це обумовлено цілою низкою факторів, насамперед міжнародною міграцією, скороченням державного сектору, а також реструктуризацією ринку робочої сили, викликані технологічними змінами та міжнародною економічною інтеграцією». Фактично саме міста є «пробним каменем» при вирішенні багатьох нагальних проблем. Тому ефективність міського управління – запорука збереження стабільного, міцного та безпечного світу [24].

В останні 30-40 років намітилася низка тенденцій, здатних призвести до кардинального перегляду концепції управління містом. Насамперед слід згадати децентралізацію, а також розширену участь населення у прийнятті рішень, пов'язаних із життям міста. Центральна влада практично всіх країн прагнула перекласти обов'язки на органи місцевого та регіонального управління. Американізований «новий федералізм» і панічне зречення своїх обов'язків представників нестабільних режимів у Африці поєднує те, що у тому й іншому випадку чітко простежується універсальна нездатність центрального керівництва фінансувати програми соціального благополуччя. В останні двадцять із лишком років зростання соціальної нерівності спостерігалось у всіх містах, незалежно від рівня їх економічного розвитку та соціального процвітання [11].

Від Бразилії до Польщі, від Індонезії до Південної Африки мери та інші представники міської влади висловлювали одні й ті самі скарги на адресу центральної влади та місцевого населення, закидаючи їм те, що й ті й інші надто сподіваються міської влади. При цьому ні уряд країни, ні платники податків не бажають або не можуть надавати кошти, достатні на підтримку діяльності місцевої адміністрації. Досвід, накопичений у минулому, чітко

вкладається у загальну схему, але має національну специфіку. Спільними рисами, характерними для всіх країн, є недієздатність центральної влади, перекладання нею своїх обов'язків на інших, неадекватність місцевого оподаткування, що розширює прірву між багатими та бідними [40].

Існують дві основні сили, які провокують безпрецедентну децентралізацію державної адміністрації — суворі макроекономічні рамки, що встановлюються МВФ, Світовим банком та іншими міжнародними фінансовими організаціями для кожної з країн та приватних кредиторів, та інтелектуальна революція, яка відбувається у свідомості експертів та міських мешканців [13].

Можна довго обговорювати характерні риси міжнародної економічної системи, що склалася в той час, коли у Великій Британії прийшла до влади Маргарет Тетчер, а в Сполучених Штатах Америки — Рональд Рейган. За рамками подібних дискусій залишається той факт, що панування макроекономічної теорії, згідно з «Вашингтонським консенсусом», наклало суворі обмеження на використання фінансових коштів під державні потреби різних країн [52].

У ряді випадків такі обмеження накладаються міжнародними кредитними організаціями, такими як МВФ, Світовий банк та інші. Іноді цю функцію виконують приватні інвестори, які з легкістю перекидають гроші з одних компаній, секторів, міст, країн та регіонів до інших, керуючись при цьому простою життєвською мудрістю — не слід кидати гроші на вітер. Життя міст багато в чому залежить від цих факторів. У роботах, присвячених розвитку міст у постіндустріальному світі, багато місця приділяється процесу повторної централізації командно-економічних функцій у руках невеликої жменьки метрополій. Загалом постіндустріальний світ може виявитися більш централізованим у порівнянні з попереднім світом, проте централізація вже проходитиме на рівні корпорацій, а не на рівні країна/нація. У роботі Саскії Сассен (Saskia Sassen) і Хенка Савіча (Hank Savitch) говориться, що економічні функції «команди та контролю» консолідовані в основному у

жменьці урбаністичних центрів, де сконцентровані висококваліфіковані професіонали в галузі фінансових ринків. Так, за останню чверть століття Лондон, Нью-Йорк і Токіо посилили контроль за міжнародними фінансовими потоками. В результаті виникла жорстко стратифікована ієрархія міст та метрополій [61].

Другим фактором, можливо менш помітним, але ні в якому разі не менш важливим, є зрушення в нашій свідомості, іншими словами, нове сприйняття міст. Ця інтелектуальна революція почалася в 1961 році, після опублікування доленосної полемічної роботи Джейн Джейкобс (Jane Jacobs) «Життя і смерть великих американських міст». Джейкобс не була професійним планувальником, просто вона жила в одному з районів району Манхеттена, Західному Грінвіч-Вілліджі (Нью-Йорк), що славиться своєю еклектичністю та творчою атмосферою. Перспектива будівництва швидкісної траси та інші широкомасштабні проекти загрожували спокійному існуванню мешканців її улюбленого району. Вона почала з того, що вирішила показати, як протікає повсякденне життя у кварталі на Хадсон Стріт. Проведене її мікроетнографічне дослідження відображало пристрасну ворожість автора до планів міської влади, які мали намір знести цей район. Джейкобс на цьому не зупинилася і довела, що всі проекти ухвалювалися зі схвалення центру, тобто «згори», і що прості мешканці району практично не мали можливості брати участь в обговоренні запропонованих проектів. Зусилля Джейкобс були дуже доречними, оскільки саме в той час американці з жахом усвідомили, яких збитків навколишньому середовищу завдають, так звані, «сучасні» технології.

Її робота з'явилася саме в той момент, коли Північною Америкою та Західною Європою прокотилася хвиля набираючих сил громадських рухів, налаштованих проти традиційної влади. Рух за громадянські права у США та студентські рухи в Парижі та Берліні (1968 рік) об'єднував те, що активісти цих рухів перебували в опозиції до різних еліт, і вимагали розширеної участі народних представників у процесі соціального управління та контролю [6].

Робота Джейкобса сприяла подальшому поширенню подібних настроїв.

«Смерть і життя американських міст» миттєво стала надбанням громадськості і, що ще важливіше, була занесена до списку обов'язкової літератури з курсу міського планування, який читали у багатьох західних університетах. Таким чином Джейкобс, яка наприкінці 1960-х років на знак протесту назавжди залишила Сполучені Штати та переїхала до Канади, суттєво змінила уявлення державних службовців та громадян Америки та Західної Європи про міське планування [4].

Сучасні підходи до проблеми планування, що увійшли в моду, багато в чому зобов'язані книзі Джейкобс, написаній їй в 1961 році. А невтомна Джейкобс із неменшою запопадливістю розпочала бичування диктату макроекономіки, проблеми, яка виявилася в ході обговорення питань економічного розвитку. Багато державних чиновників, планувальників та інших уповноважених осіб досі не можуть примиритися з ідеєю широкої участі громадян у процесі прийняття рішень. Немає сумніву в тому, що прості громадяни поступаються фахівцям у красномовстві та обізнаності з технічних питань, крім того, часто ними керує не що інше як почуття протиріччя.

Зростаюча участь громадян у комунальному плануванні супроводжується синдромом, який у Сполучених Штатах Америки отримав назву «NIMBY» («Not in My Back Yard», або українською мовою: «Тільки не на моєму дворі»). Це викликає певне занепокоєння, оскільки дозволяє невеликим групам людей, які у стратегічно важливих для міського планування районах, блокувати соціально значимі проекти. Прошу звернути увагу, що йдеться про громадян, які «мешкають у стратегічно важливих для міського планування районах», а не про тих, у кого є «надійні зв'язки» або про «багатих та впливових» громадян, оскільки часто саме бідняки та маргінали своїми конфронтаційними діями змушує влада відмовлятися від проектів загальноміського розвитку [4].

Деколи демократично налаштована міська влада, а також народні представники, діють неефективно та незграбно, що ставить під сумнів їхню

функціональність [48]. У той же час досвід останніх трьох десятиліть показав, що перехід до постіндустріального суспільства здійснюється успішно саме в тих містах, влада яких підтримує ідей залучення мас у процес управління містом. Стівен Фрідман, провідний урбаніст з Південної Африки стверджував що: «Чутливість до потреб і сподівань городян – запорука успішної діяльності градоправителів». Ілюстрацією цього є історії розвитку наприкінці ХХ століття наступних трьох міст: Амстердама (Нідерланди), Барселони (Іспанія) та Портленда (штат Орегон, США). Їхній досвід виявився досить успішним. Для Амстердама період з 12 липня 1965 року, коли група лівих радикалів, представників так званої «контркультури» випустила перший номер своєї газети «Прово» («Provo» — похідне від англійського дієслова «provoke» — провокувати) до 21 грудня 1984 року, коли бургомістру Еду ван Тхієну вдалося перехитрити групу скваттерів, став піком громадянської непокори владі, подібної до якої місто не відчувало більше 200 років. Цей період, що отримав назву «Двадцятирічної громадянської війни», породив жорстку і бунтівну коаліцію, що складалася з п'яти-шести великих угруповань, що прагнули вирватися з буржуазної атмосфери повоєнної Голландії. Це не було рухом у повному розумінні цього слова, а скоріше широкою коаліцією, членів якої поєднувало захоплення сучасною поп-музикою [39].

Їхній «бойовий» арсенал був вкрай різноманітний: від стриптиз шоу та спільного куріння марихуани в центрі найвідоміших і багатолюдних площ, до проголошення виникнення в Амстердамі «альтернативного міста», так званої «Незалежної Помаранчевої держави», та створення кількох політичних партій (найбільшою є відома) користувалася партія «Карлики» (Dwarfs).

«Провці» і прихильники пропагованої ними культури зуміли спровокувати серйозні заворушення, висловлюючи протест проти правлячого Нідерландського Королівського дому Оранських, в результаті чого були зірвані урочистості з нагоди одруження принцеси в 1980 році, а також урочисте відкриття станції метро на Ньюмаркет у жовтні 1980. Одночасно

згуртована група «скваттерів» намагалася зайняти порожні будівлі і повсюдно вступала в запеклі битви з місцевою поліцією та представниками міської влади. Важливо те, що діяльність цих груп змусила жителів Амстердама докорінно переглянути своє ставлення до рідного міста. У міську раду було обрано народних представників, було опубліковано низку серйозних звітів під загальною назвою «Білі плани», в яких розглядалися екологічні та соціальні аспекти життя різних районів міста, а у міській влади помітно поменшало пихи [2].

Жителям Амстердама пропонувалося активно брати участь у ухваленні рішень, що впливають на життя їхнього міста. «Двадцятирічна громадянська війна» не випадково збіглася за часом із деякими докорінними змінами у житті міста.

Під час Другої світової війни Амстердам втратив суттєву частину своїх жителів – єврейську спільноту, яка мала великий творчий потенціал. 1945 року в місті залишилося лише 5 тисяч євреїв, тоді як до початку німецької окупації 1940 року в Амстердамі їх мешкало 80 тисяч. Знищення єврейського населення Амстердама завдало істотних збитків культурному та економічному розвитку міста. Крім того, наприкінці 1950-х років Нідерланди втратили багатовікові зв'язки зі своєю колишньою колонією Індонезією. «Золоте століття» Амстердама припало на XVII століття і стало прямим наслідком колонізації Східної Індії, своєю чергою крах колоніальної системи у середині XX століття, багато в чому зумовлювався втратою зв'язків, що традиційно встановилися.

У той же час багато амстердамців почали переїжджати зі старих, тісних жител у центрі міста в нові просторі замиські особняки. І, нарешті, протягом десяти років зникли майже 12 тисяч дрібних (з персоналом не більше 10 осіб) підприємств, які до 1969 року розміщувалися в межах історичного поясу міських каналів. З іншими країнами Західної Європи та Північної Америки, вступила на шлях болісних змін, що кардинально впливають на традиційні життєві підвалини в цих суспільствах [59].

Ніші, що виникли внаслідок змін, що описуються, заповнили молоді міські романтики та ідеалісти, що стали під прапори прихильників «Прово». Наприкінці 1980-х років в Амстердамі з'явилося ціле покоління ідеалістів, яких хвилювали проблеми навколишнього середовища, і які хотіли перетворити своє місто на модель для наслідування всієї Європи. І вони досягли свого. Схильність голландців до компромісів і загальної згоди якнайкраще відповідала духу нової інформаційної ери. Усі жителі Амстердама і його підприємства пов'язані з віртуальним містом у кіберпросторі, керованому муніципальним урядом. Жодне рішення не приймається без детальних консультацій із представниками місцевого цивільного управління. Жодне європейське місто не може зрівнятися з Амстердамом у сфері громадського рівноправності та економічного зростання. Попри прогноз скептиків, «провівцям» вдалося вдихнути нове життя у своє старе місто.

У Барселони своя, але чимось схожа з Амстердамом історія. Перехід до постіндустріального суспільства – процес складний, і лише в окремих випадках він проходить безболісно, проте всякий досвід – благо, тому досвід Барселони, що успішно розвивається, може виявитися дуже корисним. Після падіння в Іспанії режиму Франко до влади в місті прийшли місцеві соціалісти-інтелектуали, яких очолив Паскуаль Маргалл (Pasqual Margall), який згодом здобув славу найбільш щасливого та легендарного мера за всю історію існування міста [12].

Під його керівництвом міській владі вдалося домогтися активного залучення громадян до суспільного життя, вивести городян зі стану поставторитарної анемії та змусити їх повірити у свою причетність до зміни долі рідного міста. Барселонські інтелектуали, які не мали великих грошових ресурсами, вирішили зробити ставку на місцеві легенди, за допомогою яких було вирішено форсувати демократичні перетворення у місті. Знаменитий іспанський письменник Хосеп Субірос (Josep Subiros), лауреат різних премій, очолив штаб при мері міста та особисто брав участь у відродженні рідного

міста. Він стверджував, що з усвідомлення власної істинної значимості необхідно мати почуття простору і часу, оперувати такими категоріями як порядок, ієрархія, послідовність, накопичення, безперервність, пам'ять». Насправді, стверджує Субірос, життя в місті постійно тече і змінюється, і про впорядкованість говорити не доводиться.

Для авторитарних режимів характерний закритий, безкомпромісний, односторонній підхід до історії, за допомогою якого вони прагнуть домогтися визнання власної значущості, ігноруючи при цьому зміни, що відбуваються у суспільному житті. У поставторитарний період відкривається можливість переглянути історію існування міста «знизу» і в результаті демократичних перетворень історія міста видається по-новому, як зведення історій різних міських груп, що має зблизити всіх, хто так довго жив порізно. Чиновники Барселони гідно оцінили можливість синтезу різних історій та культур, що дозволило їм краще зрозуміти та впорядкувати свої взаємини з міським середовищем. Влада робила все можливе, щоб допомогти жителям стати господарями свого міста: здійснювалися програми зі збереження історичних та культурних цінностей, створювалися нові пам'ятники, започатковувалися нові громадські організації, облаштовувалися місця для масових заходів.

Нове масове мистецтво мало стати таким, щоб його не можна було дорікнути в особливій пристрасті до будь-яких етнічних, релігійних чи політичних символів. Вистави, фестивалі та особливо виставки служили провідниками нового демократичного мислення. Олімпійські Ігри 1992 року найяскравіше свідчили про прагнення місцевої влади довести, що Барселона є демократичним містом. Їхня спроба увінчалася успіхом і показала, що влада може сприяти становленню демократичної ідентичності навіть за наявності роз'єднаних груп [25].

Слід зазначити, що на листуванні історії влада міста не зупинилася. Постало питання необхідності перебудови місцевої економіки, і тут ідеалізм влади зіштовхнувся із суворою реальністю. Було намічено кілька напрямів, по яких слід було рухатися, причому одночасно. По-перше, міські чиновники

визнали неминучість змін. Місцеві еліти поширили свій вплив на всі сфери нової економіки та стали рішуче вкладати гроші у нові постіндустріальні сектори економіки. По-друге, міська влада збільшила інвестиції в освіту. Вони стверджували, що не здатні захистити своїх громадян від руйнівних наслідків індустріального спаду, але можуть гарантувати, що отримають навички, необхідні для пристосування до нової економічної реальності. По-третє, влада закликала громадян до гнучкості та мобільності. Робітникам пропонувалося підшукувати роботу у нових секторах економіки та нових районах міста. По-четверте, влада дійшла висновку, що далеко не завжди багатство природних ресурсів міста чи регіону гарантує успішне включення до нової глобальної економіки [3].

Нестачу ресурсів здатне компенсувати громадське і корпоративне керівництво, якщо вони мають новаторська жилка і необмежена фантазія. По-п'яте, влада усвідомила, що будь-яке місто та регіон — це цілий комплекс проблем, породжений різноманіттям людських взаємин. Політичні лідери та провідні бізнесмени повинні з цим зважати і не давати волю своїм амбіціям, оскільки успіх — явище минуле, а фінансові ресурси можуть вичерпатися. Управління – це процес встановлення взаємовідносин у часі та просторі, а не формальний набір результатів та наслідків. Зараз, дивлячись на той час із висоти кінця XX століття, деякі представники влади Барселони самі дивуються, що їм вдалося досягти таких результатів. Згадуючи ранні дні свого правління, вони відзначають, що їхнім завданням було виплекати демократію, яка прийшла на зміну авторитарному режиму, що впав, і попутно спробувати відродити велике місто [25].

Місто Портленд у штаті Орегон у 1960-х роках було типовим позаштатним американським містечком середніх розмірів. З кінця Другої світової війни аж до середини 1960-х років Портленд поступово втрачав свою економічну міць, що пояснювалося відпливом населення із центральних районів міста до передмість. Набагато серйознішим фактором було те, що Портленд не витримував конкуренції з іншими містами західних штатів,

такими як Фенікс, Денвер та Сіетл, програючи їм у боротьбі за капіталовкладення, започаткування нових компаній та залучення нових жителів. Через сорок років Портленд став одним із найпривабливіших місць для житла та одним із найкращим чином керованих міст у Сполучених Штатах Америки. Місто є взірцем сучасного містобудування та розвитку. Жваве життя в центрі та прилеглих до нього районах приваблює нових жителів і нові інвестиції, одночасно ритмічно розвиваються і приміські райони. Коротше кажучи, Портленд з відстаючого перетворився на місто-лідер.

Ключ до успіху слід шукати у мудрій політиці, непересічних якостях міської влади, а також у неординарній культурі городян. У США політика земельного планування, що практикується в штаті Орегон, загалом, і в місті Портленд, зокрема, вважається всеосяжною та здатною захистити фермерські угіддя від наслідків стихійного економічного розвитку. Законодавча влада штату в 1973 році заснувала Комісію зі збереження та розвитку земельних ресурсів, яка здійснює жорстку програму захисту фермерських земель. Це дозволило Портленду здійснити амбітні плани в галузі землекористування та громадського транспорту. Плани вдалося здійснити, зокрема, завдяки високому професіоналізму влади штату Орегон та міської влади Портленду. У 1970-х роках губернатор штату, Том Мак-Кол (Tom McCall) та мер міста Ніл Голдшмідт (Niel Goldschmidt) з найбільшою обережністю провели ці амбітні програми крізь безліч складних законодавчих та політичних актів. Їх підтримали сотні активістів, які таким чином прагнули долучитися до місцевої політики, до них також приєдналися багато місцевих бізнесменів, перед якими відкривалася перспектива створення міста, привабливого для вкладення капіталів. Командам Мак-Кола та Голдшмідта та їх прихильникам вдалося виробити безпрецедентну для Сполучених Штатів політичну лінію. І нарешті, останнім важливим чинником успішного розвитку було уважне ставлення влади до потреб громадян та турбота про добробут людей [4].

Спочатку штат Орегон заселили побожні представники Нової Англії,

які принесли протестантський місіонерський дух і свою систему духовних цінностей. Проблема захисту навколишнього середовища давно і серйозно хвилювали мешканців цього найкрасивішого штату. У той же час в Орегоні розгорнувся екологічний рух, що активно діє, прихильники якого стверджували, що урбанізм жодною мірою не становить загрози екології. У результаті відбулася консолідація моралістично налаштованих груп, які бачили у політиці ключі до суспільного добробуту [2].

Місцеві ціннісні установки, загальні для всього населення, включаючи чиновників, зайнятих плануванням, місцева влада та звичайних громадян, допомагали знайти оптимально вигідне для всіх вирішення проблем. Слід мати на увазі, що політика, влада та цінності – явища минулі. В Амстердамі та Барселоні місцеве керівництво наголошувало на необхідності впровадження принципів народного представництва у діяльність різних місцевих організацій.

Орегон, як і сусідня з ним Каліфорнія, практикують винесення основних політичних питань на референдум. У Портленді людям, які відповідають за міське планування, ставиться в обов'язок регулярно зустрічатися з представниками районів та їх жителями. Вироблення правильної стратегії – процес тривалий, а результати виявлялися миттєво. Можна сміливо стверджувати, що в даний час Портленд є одним з економічно розвинених і привабливих для життя міст Північної Америки [40].

Шлях до процвітання всіх трьох міст – Амстердама, Барселони та Портленда – був довгим і тернистим. У 50-ті роки XX століття ніщо не віщувало настільки бурхливий розквіт і перетворення цих міст на процвітаючі міста світу. Амстердам того часу був бідним портовим містом маленької країни, яке чахнуло на очах, яке сильно постраждало під час війни і судомно намагався знайти сили і засоби для свого відновлення. Барселона знемагала під тягарем ненависної диктатури, що базувалася в Мадриді і прагнула підім'яти Барселону під себе. Портленд втрачав робочі місця і жителів, які перебиралися в сусідні міста, що стрімко розвивалися. Можливо,

все це сприяло тому, що саме в цих трьох містах відбулися революційні зміни, що описуються мною, в управлінні містами. Влада цих міст охоче хапалася за все нове, оскільки їм не було чого втрачати. Вжита спроба передати владу від місцевих чиновників городянам, спочатку не обіцяла міським жителям особливих переваг. Професіонали в галузі міського планування та політики були проти подібних експериментів. Чи не краще й не ефективніше вивести громадськість із гри, – питали вони у всіх, хто готовий був їх слухати. Чи слід звертати увагу на крики дурних і обструкційно налаштованих громадян, які нічого не розуміють у містобудуванні? Відповідь дуже проста: хороше керівництво – це економіка, що успішно розвивається, оволоділа всіма сучасними інформаційними досягненнями, а також прагнення налагодити рівноправні горизонтальні зв'язки, на відміну від колишніх ієрархічних взаємин «начальник-підлеглий». Жителі Амстердама, Барселони та Портленда нічого про це не знали. Вони просто домагалися того, щоб міські спільноти отримали можливість робити максимальний внесок у розвиток нової економіки, не підозрюючи, що через кілька десятиліть це стане реальністю [3].

Важливо відзначити, що Амстердам, Барселона та Портленд – не єдині приклади того, як децентралізація управління та залучення до управління народних представників сприяють отриманню разючих результатів. Існує низка міст, що різко відрізняються один від одного в культурному та економічному відношенні, розвиток яких свідчить про переваги соціально підтримуваної системи управління.

Візьмемо, наприклад, місто Ахмадабад, восьме за величиною місто Індії, з населенням 3 300 000 чоловік. Тільки після того, як міська влада зробила низку кроків, спрямованих на залучення громадян до участі в управлінні цим гігантом, місто стало успішно справлятися з численними проблемами, викликаними стрімким зростанням населення, виснаженням економічної бази (виробництво текстилю), погіршенням екологічної обстановки та зростанням злочинності. Посилення законодавства допомогло

приборкати корупцію і налагодити збір податків, водночас прогресивно мисляче міське керівництво зобов'язало державних службовців зустрічатися з представниками різних груп населення. В даний час міська влада значно краще справляється із завданнями управління містом (хоча їм ще далеко до досконалості) і приділяє багато уваги вирішенню екологічних та економічних проблем, а також підвищенню рівня життя городян [24].

Старе бразильське місто Порту-Алегрі зіштовхнулося з аналогічними проблемами в період, коли країна переходила від військової диктатури до правління демократично обраного уряду. Серйозна нестача ресурсів змусила уряд освоїти новий їм процес залучення представників громадськості до вирішення бюджетних проблем, а скорочення бюджетних коштів неминуче призвело до скорочення міських служб. Процес проходив у три етапи. По-перше, міська адміністрація сформулювала інвестиційні пріоритети та провела неформальне обговорення цих проблем у всіх районах міста. По-друге, пріоритети узаконили на Регіональному бюджетному форумі – офіційній зустрічі представників міських районів. І, нарешті, інвестиційний план реалізовувався під контролем представників форуму та громадянських асоціацій. Це дозволило збільшити муніципальні доходи, оскільки було узаконено процедуру збору податків, а широкомасштабні громадські дискусії забезпечили жорсткий контроль громадян над інвестиціями та політикою надання послуг населенню [24].

Очевидно, що далеко не завжди можна поставити знак рівності між децентралізацією та демократизацією чи добрим міським управлінням. Іноді певні групи городян протестують проти здійснення важливих проектів. Щоправда, задля справедливості, слід зазначити, що в основному вони блокують здійснення невдалих проектів. Жителі району можуть не мати спеціальних навичок і належного красномовства, але ніхто краще за них самих, навіть найбільш неосвічених, не знайомий зі специфікою функціонування їхнього власного району.

Ефективність роботи міського уряду залежить від успішного вирішення

безлічі мікропроблем, що часом вислизують від уваги стороннього спостерігача. Американський критик-соціолог Натан Глейзер (Nathan Glazer) стверджував, що люди можуть почуватися комфортно лише в тому випадку, якщо знають, що можуть контролювати те, що відбувається навколо них. Тих самих поглядів дотримувався історик-урбаніст із Німеччини Вольфганг Браунфелс (Wolfgang Braunfels), проте він сформулював це трохи інакше, зауваживши, що «можливість брати участь у проектуванні свого міського оточення є передумовою успішного розвитку міст. Планувати для сторонніх – абсурд». Тенденція відгородження від специфічних проблем різних районів міста та різних груп населення, яка виявилася на Заході і була піддана критиці в роботах Глейзера та Браунфелса, пишним кольором розквітла в Радянському Союзі, де сторонні планували для сторонніх [3].

Роботи американських вчених Маріо Поліза і Річарда Стрена присвячені різним методам міського управління в останній чверті роти ХХ століття, свідчать про ефективність стратегії залучення жителів до управління містом. Розглядається скоріше не технічний, а політичний аспект проблеми, оскільки є боротьба за дотримання основних соціальних принципів, таких як досягнення найбільш розумного балансу між соціальною справедливістю і економічним зростанням. Вирішення проблеми можливе лише в умовах широкої гласності, що досягається за допомогою залучення до процесу прийняття рішень різних категорій городян, з обов'язковим визнанням їх повноважень.

Залучення мешканців до управління містом – процес тривалий та складний. Однак, мабуть, це єдино можливий варіант перетворення міст на місце привабливе для проживання та для майбутніх інвестицій. Альтернативний перехід до урбаністичного суспільства, що невідворотно насувається, характерний для багатьох великих міст світу, загрожує болючим і активно проявляється колапсом соціальної і економічної сфер.

3.2 Аналіз показників урбанізації і демократизації в Україні

Сучасний етап історичного розвитку характеризується тим, що у різних регіонах світу відбувається крах тоталітаризму та авторитарних режимів. Накопичено різноманітний досвід початку демократії, що відбувся в Іспанії, Португалії, Греції; трансформація тоталітарних режимів здійснюється у країнах Східної Європи, зокрема і в Україні.

З погляду теорії модернізації метою політичного розвитку є формування нового типу взаємодії влади та суспільства, створення соціальних та політичних механізмів, що дозволяють більшій частині населення впливати на прийняття основних рішень. Спираючись на теоретичну базу західних політологічних шкіл, дослідження представників політичної думки необхідно розкрити сутність процесу політичної модернізації, виявити його закономірності та особливості, проаналізувати зміст сучасного етапу соціально-політичного розвитку та шляхи вдосконалення процесу в Україні [28].

Осмислення теорії та накопиченого досвіду модернізації дозволяє співвіднести проблеми нашої країни із загальним напрямом цивілізаційного процесу, знайти стрижневий момент в аналізі та прогнозуванні процесу демократизації суспільства.

Поняття «модернізація» використовується в західній науці для характеристики як соціально-економічного, так і загалом суспільного розвитку. Необхідно враховувати, що термін модернізація збірний: він відбиває, по-перше, різні шаблі розвитку сучасного індустріального суспільства, починаючи з епохи першої промислової революції; по-друге, процес перетворення країн з традиційних (або аграрних) на промислово розвинені. Виникнення концепцій політичної модернізації належить до 50-х років, коли постала проблема розробки політики Заходу стосовно країн, що розвиваються.

Її основою послужила теорія модернізації, яка визначила:

- а) напрямок розвитку: від традиційного суспільства до раціонального;
- б) шляхи реалізації цього напрямку: науково-технічний прогрес, соціально-структурні зміни, перетворення нормативних та ціннісних систем.

Було створено загальну модель глобального процесу цивілізації. Найбільш відомими представниками теорій політичної модернізації є Г. Алмонд, С. Верба, Л. Пай, С. Хантінгтон, Д. Дарендорф, Р. Даль.

Виділяючи стрижневий напрямок у рамках загальної моделі глобального процесу, теорія модернізації враховує специфіку його прояви у різних соціально-політичних умовах. Ця диференціація знайшла відображення в обґрунтуванні двох типів модернізації:

- оригінальна модернізація – вона властива країнам, які здійснюють перехід до раціональних суспільних структур внаслідок поступового розвитку внутрішніх процесів;

- вторинна – вона властива країнам, які відстали у своєму розвитку та здійснюють «осучаснення» навздогін [22].

Слід враховувати, що немає єдиної теорії модернізації, але при всій різноманітності підходів характерно те, що міра відсталості країни, регіону визначаються відхиленням від «норми розвитку». Причому як цю норму приймаються риси суспільного життя, що відображають західні цінності.

Закономірно постає питання, як традиційному суспільству досягти сучасного рівня розвитку. Спочатку модернізація по суті зводилася до ідеї запозичення відсталими країнами Азії, Африки, Латинської Америки передової технології та способів та способів соціальної організації у більш розвинених країн. Умовою «осучаснення» виступав безпосередній вплив контактів із вже існуючими центрами індустріально-ринкової культури. Які межі цього впливу? Був поширений підхід до модернізації як всесвітнього процесу витіснення традиційних форм універсальними формами сучасності, що, сутнісно, означало ототожнення модернізації з «американізацією», «європеїзацією». Процес демократизації практично прирівнювався до

привнесення в життя суспільства вже сформованих і функціонуючих в розвинених країнах політичних інститутів і цінностей [2].

Проте реальність виявилася значно складнішою за ті підходи, які були сформульовані в 50-ті роки. Враховуючи різноманіття рівнів соціально-економічного розвитку, специфіку внутрішньополітичних факторів, наприкінці 60-х років, а потім і в наступні роки дослідники, по-перше, розширили географію вивчення об'єктів модернізації (останнім часом у центрі уваги є політичні процеси постсоціалістичного світу), по-друге, змістили акцент на вивчення проблем об'єктивної обумовленості криз політичних змін, шляхів та форм їх подолання, по-третє, політичні процеси стали досліджуватися з урахуванням їхнього національного, культурного контексту [22].

Досвід деяких країн показав, що модернізація можлива не за рахунок ослаблення, а навіть за рахунок посилення традиційної моделі культури. Відсутність опори на національні традиції стала визнаватись гальмом економічного розвитку. І, нарешті, осмислення реальної суперечливості, а часом і непослідовності перетворень, факторів, що впливають на зіткнення традиційних та модернізованих норм, висунули проблему ролі панівної у суспільстві політичної еліти.

У наші дні теорія модернізації є обґрунтуванням характеру та напрямів політичних змін у посттоталітарному світі. Центральною проблемою теорії політичної модернізації є аналіз політичних систем перехідного періоду. Звернення до теорії політичної модернізації нашої країні викликано потребою осмислити всю сукупність чинників, визначальних специфіку перехідного стану сучасної України. Необхідно звернути увагу на те, що теорію модернізації слід розглядати у контексті соціально-економічного, політичного розвитку світової спільноти. У створенні теорії важливу роль грає відмова від сприйняття модернізації як механічного запозичення універсальних стандартів без урахування традиційної моделі культури.

У визначеннях політичної модернізації, як правило, акцент робиться на

наступному:

- йдеться про здатність політичної системи відповідати потребам суспільних умов, що змінюються,
- ці умови та соціальні цілі пов'язані з необхідністю нової якості взаємодії влади та суспільства: ефективного діалогу,
- дійсність діалогу забезпечується створенням нових видів інститутів, диференціацією політичних структур, верховенством закону.

До етапів політичної модернізації відносять:

- Криза авторитарного режиму та його лібералізація – тобто розширення індивідуальних та колективних політичних прав за рахунок збереження в політичній системі авторитарних структур.
- Встановлення демократії – якісна зміна в політичній системі, що полягає у формуванні демократичних політичних інститутів та структур, що взаємодіють на основі демократичних процедур. Цей процес включає:
 - а) формування конкурентної партійної системи,
 - б) інституалізація демократичних механізмів структурі державної влади.
- Консолідація демократії – період адаптації суспільства до нового політичного механізму, нової моделі регулювання конфліктів [47].

Серед закономірностей перехідного періоду відзначається насамперед як вихідний рівень – визрівання внутрішньої кризи авторитаризму, що охоплює державні інститути та порядок їх функціонування, а також політичну еліту. Відбувається зниження легітимності режиму як на рівні мас, а й у рівні еліти. Частина еліти вважає неминучим пристосування режиму до реальності, що змінюється.

Перехідний період розвивається тоді, як у еліті беруть гору прибічники цієї позиції, які й починають лібералізацію. Стрижневою проблемою цього періоду, вирішення якої забезпечує перехід до демократії, виступає формування громадянського світу. «Це поняття означає відсутність збройної конфронтації та інших гострих форм соціального конфлікту, здатних

дезорганізувати суспільне життя, підтримання стабільності та згоди на рівні, прийнятному для становлення та консолідації демократії». Він досягається, якщо всі соціальні групи, політичні сили здатні реалізувати вимоги «трьох консенсусів»: забезпечити згоду щодо минулого, всі політичні сили визначають «правила гри» у новій політичній ситуації, модель суспільного перебудови, програма її досягнення має бути прийнята більшістю суспільства. Досвід показав, що своєрідність процесів модернізації визначається сукупністю соціально-економічних політичних факторів.

Необхідно враховувати: вихідну модель економічних відносин (склалася чи ні ринкова економіка на початок політичних перетворень); одночасно чи по черзі вирішуються завдання економічного та політичного реформування; який тип попереднього недемократичного режиму (тоталітарний чи авторитарний); метод переходу від диктаторського режиму до демократії; відбувається становлення чи відродження демократії; зміст національних традицій, стан суспільної свідомості.

Політична модернізація відбувається в умовах конфлікту між національними політичними культурами та загальноцивілізаційними цінностями. Неминуче в кожній країні виникає проблема:

- йти шляхом копіювання будь-яких моделей розвитку та акцент робити на перенесення в цю соціально-політичну ситуацію вже наявних зразків,
- створювати оптимальний варіант політичної системи, адекватний всьому комплексу конкретних умов даного суспільства.

І теорія політичної модернізації, і практика дають це питання неоднозначні відповіді. Поряд із протиріччям, пов'язаним з конфронтацією універсальних стандартів та традиційних цінностей, у процесі модернізації проявляється суперечність між різноманіттям соціально-політичних інтересів, що сформувалися у суспільстві, та можливостями політичної системи приймати ефективні рішення. Ці протиріччя пронизують всі сфери життя, впливають формування політичних інтересів і їх взаємодії. Знання протиріч модернізації дозволяє виробити оптимальний варіант політичної

позиції, що послаблює прояв типових перехідного стану криз [24].

Щоб осмислити зміст та взаємозв'язок криз політичного розвитку, доцільно поставити такі питання: «Як правляча еліта реагує на зростання політичної активності різних соціальних груп? Чи досягнуто в країні згоди щодо методів політичної влади? Чи спроможне державне управління ефективно впливати на суспільство?»

Необхідно враховувати, що в період модернізації починаються різні соціальні групи, які прагнуть оформити свої політичні інтереси і отримати доступ до прийняття рішень. Правляча еліта може обрати один із варіантів дії: придушення шляхом насильства, юридичне визнання опозиції, не лише формальне визнання опозиції, а й співробітництво з нею. Криза участі виникає у ситуації, коли правляча еліта перешкоджає політичній активності груп, які прагнуть отримати доступ до влади.

Одним із ключових показників ефективності та результативності політичної системи є легітимність. Нагадаємо, що це поняття означає визнання суспільством правомірності офіційної влади. Оскільки в ході модернізації створюється загроза статусу основних традиційних інститутів, а динамізм зміни соціальної структури породжує таку ситуацію, що не всі групи отримують доступ до сфери прийняття рішень, то взаємодія суспільства та влади може набути конфліктної форми, що виливається в кризу легітимності. Він означає відсутність визнання суспільством цієї політичної системи, методів діяльності політичної влади.

Мозаїчна картина модернізованого суспільства відбивається у взаємозв'язку таких процесів: розрив між економічними відносинами та становленням політичної системи; розрив між системою цінностей, на яких ґрунтувалася легітимність влади, та змінами, що приводять суспільні відносини у протиріччя з цими цінностями; зростаюча незадоволеність, викликана невідповідністю між очікуваними благами та реальними наслідками урядових рішень. У тих процесів природно виникає питання, наскільки дієве державне управління.

Для позначення ослаблення спроможності держави проводити свою політику використовується поняття «криза регулювання конфліктів», або криза проникнення. Наявність протиріч, що у розвитку сучасного українського суспільства, широка сфера поширення соціальних конфліктів є основою прояви типових модернізації криз. Особливої актуальності набуває у наші дні вивчення факторів, що сприяють або нейтралізують можливість соціального вибуху.

Теорія політичної модернізації, розробка конфліктології перехідного періоду має стати теоретичною базою для політичної еліти України, що формується, у проведенні конструктивної політики.

Отже, політична модернізація – це складний, тривалий процес демократизації суспільства, формування нового типу взаємодії й влади. У результаті нього проявляються кризи, породжені динамізмом життя, протиріччями модернізації політичної системи, всім комплексом соціально-економічних чинників.

Останніми роками об'єктом дослідження як зарубіжних, і вітчизняних теоретиків стають соціально-політичні процеси країн Східної Європи та колишнього СРСР. Вітчизняна політична думка прагнути дати у відповідь питання, поставлені української реальністю. Процес модернізації в Україні сприймається як спосіб повернення у русло природничо-історичного розвитку [31]. Оскільки модернізація, виводячи суспільство нового рівня, покликана включити Україну у загальноцивілізаційний процес, то закономірно виникають питання: «У якій якості країна інтегрується у загальну модель розвитку? Чи будемо ми вписуватися в сучасний світ на рівних умовах або виконувати залежну роль?» Відповідь на ці питання визначатиметься результатом модернізаційних змін у суспільстві. Їх зміст залежить, по-перше, від вибору мобілізаційної моделі розвитку, по-друге, від відповідності цієї моделі культурним, історичним чинникам розвитку українського суспільства [3].

Своєрідність та складність ситуації в Україні визначається тим, що:

відбувається не лише зміна режимів, а й зміна суспільного устрою, політична демократизація почалася до того, як склалися елементи сучасного ринку, реалізація ключових завдань модернізації відбувається при одночасному вирішенні двох проблем: зміні старої політичної системи та проведенні економічної реформи, покликаної забезпечити перехід до ринкової економіки, відсутність економічних коней у демократичних інститутів ускладнює процес формування стабільної політичної системи, обрано шлях швидкої, радикальної модернізації, правляча еліта орієнтується на ліберально-американський тип ринку, що не зовсім вписується в соціальну реальність та традиції України.

Оцінка соціально-політичних наслідків перетворень, що проводяться, викликає неоднозначну реакцію в суспільстві. Різка диференціація простежується як у соціально-економічній, і у політичній сфері. Загалом сучасна Україна постає внутрішньо розколотою країною. Гостра політична боротьба розгортається навколо важливих питань соціального устрою: конституційного процесу, приватизації, співвідношення інтересів центру та регіонів, місця та ролі України у світі [33].

Труднощі у здійсненні перетворень посилюються відсутністю потужної політичної сили загальнонаціонального масштабу, здатної забезпечити стабільність та злагоду у суспільстві. Відомо, що природа переломних моментів двояка, суперечлива. Поряд з рисами демократизації на сучасному етапі України є ознаки авторитарної влади. Ситуація ускладнюється тим, що немає потужних противаг цієї поглибленої тенденції, які б гарантували поступовий характер переходу до соціально орієнтованої ринкової економіки, демократичний тип політичної системи. А оскільки в Україні не склався жоден тип із «трьох консенсусів», які забезпечують громадянський світ, то дуже проблематичним є досягнення соціального компромісу. Україна має ще тривалий етап економічних і політичних перетворень. Їхнє проведення визначається розстановкою політичних сил, станом політичної еліти, характером влади.

Отже, в осмисленні змісту сучасного етапу в житті України необхідно враховувати всю сукупність факторів, що визначають відсутність міцного громадянського світу та послідовність демократичних перетворень.

Висновки до розділу 3

Проблема забезпечення соціальної стійкості є актуальною для будь-якого міста світу, оскільки, незважаючи на індивідуальні особливості, світ загалом стає все більш урбаністичним. В останні 30-40 років намітилася низка тенденцій, здатних призвести до кардинального перегляду концепції управління містом. Насамперед слід згадати децентралізацію, а також розширену участь населення у прийнятті рішення. Ї, пов'язаних із життям міста. Центральна влада практично всіх країн прагнула перекласти обов'язки на органи місцевого та регіонального управління. Деколи демократично налаштована міська влада, а також народні представники, діють неефективно та незграбно, що ставить під сумнів їхню функціональність. У той же час досвід останніх трьох десятиліть показав, що перехід до постіндустріального суспільства здійснюється успішно саме в тих містах, влада яких підтримує ідей залучення мас у процес управління містом.

Вітчизняна політична думка прагнути дати у відповідь питання, поставлені української реальністю. Процес модернізації в Україні сприймається як спосіб повернення у русло природничо-історичного розвитку. Оскільки модернізація, виводячи суспільство нового рівня, покликана включити Україну у загальноцивілізаційний процес, то закономірно виникають питання: «У якій якості країна інтегрується у загальну модель розвитку? Чи будемо ми вписуватися в сучасний світ на рівних умовах або виконувати залежну роль?» Відповідь на ці питання визначатиметься результатом модернізаційних змін у суспільстві. Їх зміст залежить, по-перше, від вибору мобілізаційної моделі розвитку, по-друге, від відповідності цієї моделі культурним, історичним чинникам розвитку українського суспільства.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного наукового дослідження були узагальнені такі висновки, які реалізують виконання дослідницьких завдань:

1. Дослідити теоретичні засади урбанізації та демократизації в Україні. Урбанізація є однією із найважливіших глобальних тенденцій сьогодення, наслідки якої в тій чи іншій мірі прослідковуються у різних сферах суспільного життя та у всіх країнах світу. Значення та роль урбанізації в системі публічного управління та адміністрування обумовлені сукупністю глобальних проблем та викликів, які в першу чергу, концентруються у містах. Натомість, міста є осередками економічної діяльності, що здатні забезпечити економічне зростання держави та економічний добробут суспільства. З одного боку, урбанізації породжує нові та загострює існуючі проблеми суспільного розвитку, а з іншого боку – дозволяє їх вирішити або мінімізувати їх наслідки. Урбанізація тісно пов'язана з багатьма політичними процесами у державі (а часто й власне появою цього інституту). Передумови урбанізації — розвиток торгівлі, ремесла, науки та зростання у містах промисловості, розвиток їх культурних та політичних функцій, механізація сільського господарства, безробіття у сільській місцевості.

2. Визначити поняття урбанізації та дослідити урбанізаційні процеси в Україні. Дослідження географічних аспектів урбанізації починається з вивчення взаєморозташування зон з різним рівнем урбанізації, що характеризується певними показниками. Проблеми у вимірі рівня урбанізації обумовлені як тим, що у поняття урбанізації вкладається дуже різний зміст, а й складністю висловлювання у статистичних показника таких істотних її особливостей, як, наприклад, підвищення ролі міст життя суспільства, поширення міського життя тощо. Термін урбанізація означає процес, у той час як урбанізованість – показник рівня досягнутого в ході цього процесу, тобто можна сказати, що урбанізація – це процес, а урбанізованість – результат.

З 1950 років в Україні почалися стрімкі урбанізаційні процеси, які часто є неконтрольованими та вимагають постійного моніторингу сучасного стану, тенденцій та наслідків урбанізації. Адже зміни, обумовлені розвитком урбанізаційних процесів обумовлюють як позитивні, так і негативні наслідки. У свою чергу, моніторинг та ідентифікація наслідків урбанізаційних процесів є необхідною умовою прийняття ефективних публічно-управлінських рішень та формування і реалізації державної політики у забезпеченні інтересів громадян. Процес урбанізації як у світовому масштабі, так і вітчизняних межах є незворотним. Стрімкі глобалізаційні процеси економічної, політичної та культурної інтеграції визначають подальший розвиток нашої планети, у тому числі підсилюють незворотність та швидкість урбанізації. Урбанізаційні процеси, особливо в сучасних умовах глобалізації, торкаються усіх сфер та галузей суспільного життя, змінюють взаємозв'язки між людьми та визначає тенденції розвитку людства.

3. Виокремити чинники, що впливають на політичну модернізацію.

Відповідно до послідовності процесу демократизації, як необхідної умови зрілості соціуму, чинники її поділяють на середовищні, нормативні та ціннісні. Саме середовищні передумови формують об'єктивні економічні та політичні показники. Чітка і правильно спланована урбанізація, як умова демократизації в свою чергу формує високий рівень індустріального й економічного розвитку, масових комунікацій, ринкову, конкурентну економічну систему, а також соціальні надбання - наявність середнього класу, розвинутий соціальний капітал, високий рівень освіти. Як наслідок формується переважання демократичних цінностей, демократична політична культура, толерантність до інакомислення, плюралізм думок та поглядів.

4. Охарактеризувати зарубіжний досвід політичної модернізації шляхом урбанізації та демократизації. Спочатку модернізація по суті зводилася до ідеї запозичення відсталими країнами Азії, Африки, Латинської Америки передової технології та способів та способів соціальної організації у більш розвинених країн. Умовою «осучаснення» виступав безпосередній

вплив контактів із вже існуючими центрами індустріально-ринкової культури. Був поширений підхід до модернізації як всесвітнього процесу витіснення традиційних форм універсальними формами сучасності, що, сутнісно, означало ототожнення модернізації з «американізацією», «європеїзацією». Процес демократизації практично прирівнювався до привнесення в життя суспільства вже сформованих і функціонуючих в розвинених країнах політичних інститутів і цінностей. Досвід деяких країн показав, що модернізація можлива не за рахунок ослаблення, а навіть за рахунок посилення традиційної моделі культури.

5. Запропонувати шляхи вдосконалення процесу політичної модернізації в Україні. Своєрідність та складність ситуації в Україні визначається тим, що: відбувається не лише зміна режимів, а й зміна суспільного устрою, політична демократизація почалася до того, як склалися елементи сучасного ринку, реалізація ключових завдань модернізації відбувається при одночасному вирішенні двох проблем: зміні старої політичної системи та проведенні економічної реформи, покликаної забезпечити перехід до ринкової економіки, відсутність економічних коней у демократичних інститутів ускладнює процес формування стабільної політичної системи, обрано шлях швидкої, радикальної модернізації, правляча еліта орієнтується на ліберально-американський тип ринку, що не зовсім вписується в соціальну реальність та традиції України.

Найбільш урбанізованою частиною України є Схід та окремі центральні області, так звані «райони першої промислової урбанізації», а найменш урбанізованими – аграрно-індустріальні Західні та Південні області. На тлі зростаючої динаміки рівня загальної урбанізації в Україні, відчутно проявляється скорочення кількості міського населення у найбільших містах України, окрім м. Києва, зокрема прискорена депопуляція в м. Дніпро, яке втратило статус міста-мільйонника.

Великі міста України грають головну роль у економічному, культурному та політичному житті. Їх всебічний розвиток здійснює

визначальний вплив на зростання добробуту країни. З іншого боку, висока концентрація в містах фінансових та економічних ресурсів, науково-дослідних та навчальних установ, культурних та духовних цінностей можна розглядати як створення надмірних вразливостей для національної безпеки держави.

Потягом років незалежності України збільшився відрив міста Києва за соціально-економічними показниками від інших великих міст держави. Здебільшого у столиці накопичують фінансові ресурси, відбуваються політичні події, розташовані визначні культурні місця. Згадана диспропорція, якщо враховувати тенденцію до її збільшення, на фоні екологічних загроз життєдіяльності мешканців столиці може розглядатися лише як приклад вкрай нераціонального управління регіональним розвитком, що не сприяє політичній модернізації, яка в свою чергу гальмує процес демократизації українського соціуму. Вочевидь, українська модель урбанізації не є запорукою паралельної демократизації в суспільстві. Найбільш урбанізовані регіони часто сприймаються, як більш криміналізовані та маргіналізовані.

Якщо подивитися на ситуацію, що склалася внаслідок урбанізації в Україні, з точки зору демократизації, то очевидним є висновок про доцільність перенесення частини ресурсів зі столиці в інші найбільші міста України.

Значна кількість інфраструктурних об'єктів, які сконцентровані у великих містах, їх тісний взаємозв'язок та щільність населення утворюють безпрецедентну небезпеку, яка повинна розглядатися як безпековий виклик модернізації в державі.

Питання розвитку демократичного суспільства за рахунок великих міст України пов'язане з комплексом загроз, що мають здебільшого соціально-політичний характер. Тому все більше уваги при проектуванні та плануванні розвитку великих міст України потрібно приділяти питанням стійкості до надзвичайних ситуацій, забезпечення безпеки, захищеності громадян.

Питання модернізації великих міст, вочевидь, не може бути розв'язане в

межах економічно обґрунтованих рішень. Водночас незадовільний, а подекуди кризовий, стан розвитку міст використовується як аргумент політичної боротьби на місцевих виборах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеєнко І. Г. Форма державного правління як парадигма політико-правової взаємодії політичних інститутів: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02/ І.Г. Алексеєнко. – Дніпропетровськ, 2011. – 35 с.
2. Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня: мировой обзор / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром, Р. Далтон. – Москва: Аспект Пресс, 2002. – 537 с.
3. Алфьоров М. А. Урбанізаційні процеси в Україні в 1945–1991 рр: монографія / М. А. Алфьоров. – Донецьк: Донецьке відділення НТШ ім. Шевченка, ТОВ «Східний видавничий дім» 2012. – 552 с.
4. Асеомглу Д., Робинсон Дж. Экономические истоки диктатуры и демократии / Д. Асеомглу, Дж. Робинсон. – Москва: Изд. дом ВШЭ, 2015. – 512 с.
5. Баймуратов М. М. Місцеве самоврядування як суб'єкт компетенції: до визначення парадигми повноважень / М. М. Баймуратов // Порівняльно-правові дослідження. – Маріуполь. – 2008. – № 2. – С. 120.
6. Баймуратов М.А. Европейские стандарты локальной демократии и местное самоуправление в Украине / М.А. Баймуратов. – Харьков: Одиссей, 2000. – С. 18-24.
7. Бакуменко В. Д. Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики / В. Д. Бакуменко. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 328 с.
8. Балан С., Конончук С. Напівпрезидентський режим: можливості конституційної демократизації / С. Балан, С. Конончук. – Київ: Лікей, 2012. – 40 с.
9. Бандурка А. М. Психология управления / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Харьков : ООО «Фортуна-пресс», 1998. – 464 с.
10. Барбер Б. Сильна демократія: політика учасницького типу / Б. Барбер // Демократія: Антологія. – Київ: Смолоскип, 2005. – С. 254-262.

11. Берданова О. Стратегічне планування : навч. посіб. / О. Берданова, В. Вакуленко, В. Тертичка. – Львів : ЗУКЦ, 2008. – 138 с.
12. Бессараб Т. В. Принципи внутріполітичної трансформації країн Латинської Америки: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02./ Т. В. Бессараб. – Львів, 2015. – 20 с.
13. Брайсон Дж. Стратегічне планування для державних та неприбуткових організацій / Дж. Брайсон ; пер. з англ. А. Кам'янець. – Львів : Літопис, 2004. – 352 с.
14. Бунецький Л. Л. Трансформувannya інституційної системи політичних відносин та влади в державах пострадянського простору (на прикладі України) / Л. Л. Бунецький // Вісник Київського Національного університету. – 2007. – № 84-86. – С. 162–165.
15. Бурдяк В. І. Трансформаційні процеси у Болгарії у посткомуністичний період: автореф. дис. д-ра політ. наук: 23.00.02. / В. І. Бурдяк. – Чернівці, 2004. – 35 с.
16. Бьюкенен Дж. Сочинения / Дж. Бьюкенен. – Москва: Таурус Альфа, 1997. – Т.1. Серия: «Нобелевские лауреаты по экономике». – 350 с.
17. Вaлевський О. Держава і реформи в Україні: аналіз державної політики в умовах трансформації суспільства / О. Вaлевський. – Київ : Вид-во НАДУ, 2007. – 217 с.
18. Вaлевський О. Л. Концептуальні засади впровадження державної політики в умовах трансформації українського суспільства: автореф. дис. д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.01./ О.Л. Вaлевський. – Київ, 2010. – 36 с.
19. Васильєва О. І. Трансформація регіонального управління в умовах реформування владних відносин в Україні: автореф. дис. д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.02. / О. І. Васильєва. – Київ, 2010. – 38 с.
20. Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), О. П. Реснт (відп. ред.), В. С. Шандра (наук. ред.),

В. В. Шевченко (заст. відп. ред.), В. І. Милько (відп. секретар), та ін.; Авт. кол. – К.: Інститут історії України, 2019. – 608 с.

21. Гаєвський Б. А. Політичне управління : навч. посіб. / Б. А. Гаєвський, В. А. Ребкало, М. В. Туленков. – Київ : Вид-во УАДУ, 2001. – 160 с.

22. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / С. Гантінгтон. – Львів, 2006. – 474 с.

23. Гапоненко В. А. Демократизація виборчого законодавства України в контексті євроінтеграції: основні суперечності реалізації. Актуальні теоретичні та практичні проблеми наближення законодавства України до права Європейського Союзу / В. А. Гапоненко // Збірник матеріалів міжнародної науково–практичної конференції (м. Київ, 15 березня 2019 р.) / ред. колегія Кузьменко О.В. та ін. – Київ: Видавничий центр «Кафедра», 2019. – С. 29-32.

24. Гапоненко В. А. Ідеологічна складова демократизації суспільства в Україні / В. А. Гапоненко // Науково-практична конференція «Ідеологія в сучасному світі» (19–20 жовтня 2011 р., м.Київ: [матеріали доповідей і виступів]). – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – С. 9–10.

25. Гапоненко В. А. Специфіка принципу поділу влад в сучасних умовах. / В. А. Гапоненко // Дні науки філософського факультету – 2010: Міжнародна наукова конференція (21–22 квітня 2010 р.): Матеріали доповідей та виступів. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. Ч. X. – С. 16–18.

26. Глазунова Н. И. Система государственного управления / Н. И. Глазунова. – Москва : ЮНИТИ, 2005. – 551 с.

27. Грачев М. Демократия: методология исследования, анализ перспектив: монография / М. Грачев, А. Мадатов. – Москва: Изд-во «АЛКИГАММА», 2004. – 128 с.

28. Державне управління: навч. посіб. / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський та ін. – Київ: Знання, 2004. – 342 с.
29. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – Київ : Факт, 2003. – 384 с.
30. Запровадження стратегічного планування в Україні : зб. док. і матеріалів / уклад. В. Тертичка. – Київ : Центр дослідж. адм. реформи НАДУ, 2004. – 437 с.
31. Івченко А. Міста України : довідник / А. Івченко. – Київ: НВП «Картографія», 1999 – 136 с.
32. Кампо В.М. Місцеве самоврядування в Україні / Володимир Кампо ; ред. кол. : Ю. С. Шемшученко та ін. НАН України, Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького. – Київ: Ін-Юре, 1997. – 32 с.
33. Козаков В. М. Соціально-ціннісні засади державного управління в Україні : монографія / В. М. Козаков. – Київ: Вид-во НАДУ, 2007. – 284 с.
34. Конституція України. Харків: Фоліо, 2006. – 45 с.
35. Концепція взаємодії держави і громадянського суспільства; Ін-т громадян. сусп-ва. – Режим доступу : www.csi.org.ua
36. Концепція реформування публічної адміністрації в Україні / Центр політико-правових реформ. – Режим доступу: www.pravo.org.ua
37. Куйбіда В.С. Місцеве самоврядування України в контексті розвитку місцевої демократії / В. С. Куйбіда, М. С. Куйбіда, О. О. Бабінова. – Хмельницький : Вид-во ХУУП, 2008. – 468 с.
38. Культура державного управління: організаційний аспект : монографія / Б. А. Гаєвський, В. А. Ребкало. – Київ: Вид-во УАДУ, 1998. – 144 с.
39. Лекция Тату Ванханена «Демократизация в сравнении» 29.11.2005 // Институт Общественного Проектирования. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.inop.ru/files/vanhanen.doc>.

40. Лендшел М.О. Функціонування місцевої демократії у постсоціалістичних суспільствах Центральної і Східної Європи: автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 / М. О. Лендшел. – Львів: Вид. Нац. ун-т ім. І. Франка, 2011. – 36 с.

41. Мадатов А. С. Демократизация: особенности ее современной волны / А. С. Мадатов // Вестник Российского университета дружбы народов. – 2001. – № 3. – С. 45–56. – (Серия «Политология»).

42. Мацієвський Ю.В. «У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014)» / Ю.В. Мацієвський. – Чернівці: Книги – XXI, 2016. – 552 с.
https://eprints.oa.edu.ua/4855/1/Trapped%20in%20Hybridty_Matsiievskiyi.pdf

43. Мацієвський Ю. В. Теоретичні канони та альтернативи: як нам вивчати політичні зміни в Україні? / Ю. В. Мацієвський // Демократичний транзит у країнах Вишеградської групи й Україні: вибрані аспекти / навч. посібник за ред. Дмитра Шевчука та Віталія Лебедюка. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2018. – С.56-83.

<https://eprints.oa.edu.ua/8335/1/%D0%9C%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%94%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9.pdf>

44. Мацієвський Ю. В. Чим є сучасна Україна і чи можливі в ній зміни? / Ю.В. Мацієвський // Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne. – 2012. – № 12. – С. 63-74.
https://eprints.oa.edu.ua/6131/1/2012_Chym_je_suchasna_Ukraina_i_chy_mozhlyvi_v_niy_zminy.pdf

45. Мациевский Ю.В. Псевдо, квази или полу: какой политический режим формируется в Украине / Ю.В. Мациевский // «Ойкумена». – 2011. – Вип.8. – С. 128-145.
https://eprints.oa.edu.ua/1723/1/oikoumene_2011_8_matsievsky%20%281%29.pdf

46. Мельвиль А. Ю. «Политический атлас современности»: замысел и общие теоретико-методологические контуры проекта / А.Ю. Мельвиль //

ПОЛИС (Политические исследования). – 2006. – № 5. – С. 60-72.

47. Мішина Н.В. Конституційно-правове регулювання діяльності органів самоорганізації населення: порівняльно-правове дослідження : монографія / Н. В. Мішина ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса : Друкар. дім, 2009. – 298 с.

48. Новоселов А.А. Применение концепции «местной демократии» в современном процессе государственного строительства европейских стран : автореф. дис. на сосискание учен. степени канд. полит. наук / А. А. Новоселов. – Н. Новгород, 2006. – 24 с.

49. Отчет «Свобода в мире» // Freedom House: Analisis. – Режим доступу до ресурсу: <http://freedomhouse.org/template.cfm?page=15&year>.

50. Пителин Сорокин: Новые материалы к научной биографии. Сб. науч. трудов. / РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.- информ. исслед. Отд. социологии и социальной психологии; Отв. ред. Ефременко Д. В., Кротов П. П. – Москва, 2012. – 232 с.

51. Пірен М. І. Основи політичної психології : навч. посіб. / М. І. Пірен. – К. : Міленіум, 2003. – 418 с.

52. Растой Д. Переходы к демократии. Попытки динамической модели / Д. Растой // Полис. – 1996. – № 5. – С. 97–117.

53. Регламент Верховної Ради України від 19 верес. 2008 р. № 547_VI. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>

54. Реформа государственного управления: институционализация консультаций между институтами власти и неправительственными организациями в странах СНГ. Условия, формы, практика. – Братислава : United nations development programme, 2002. – 118 с.

55. Сергієнко О. В. Дозвільна система в будівництві як сукупність об'єктів громадянського контролю у сфері містобудівної діяльності / О.В. Сергієнко // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Державне управління. – 2018. – Т. 29(68), № 2. – С. 41-45. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sntvupa_2018_29_2_9

56. Соціокультурні ідентичності та практики / за ред. А. Ручки. – К. : Ін-т соціол. НАН України, 2002. – 315 с.
57. Тойнбі Арнольд. Дослідження історії. Том 1 /А. Тойнбі; Пер. з англ. В. Шовкуна. – Київ: Основи, 1995. – 614 с.
58. Токовенко В. Шляхи оптимізації взаємодії законодавчої і виконавчої гілок влади в контексті трансформації моделі правління в Україні / В. Токовенко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Київ: Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України, 2003.
59. Толкованов В.В. Посібник з питань партисипативної демократії (демократії участі) на місцевому рівні /Толкованов В.В. (ред.), Гук А.К., Олуйко В.М., Прошко В.Я. – К: Крамар, 2011. – 199 с.
60. Хантингтон С. Будущее демократического процесса: от экспансии к консолидации / С. Хантингтон // МЭМО (Мировая экономика и международные отношения). – 1995. – № 5. – С. 43-51.
61. Чабан О.О. Демократія участі як якісний вимір політичної системи / О.О. Чабан // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології» – 2011 – № 984. – С. 83-89.
62. Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем : навч. посіб. / Ю. Шведа. – Львів : Тріада плюс, 2004. – 193 с.
63. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории / О. Шпенглер. – Москва, 1993. – 262 с.
64. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс; пер. с нем. – Москва: Политиздат, 1991. – 527 с.